

**Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги
Тошкент Давлат Юридик Институтини**

ХОДЖАЕВ САИДАЗИЗ ВАЛИХАНОВИЧ

**«БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯ СУДИДА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОКИНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ»**

5А 380111 - Суд тизими, прокурор назорати, адвокатура мутахассислиги бўйича

магистри даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

**ИЛМИЙ РАҲБАР:
ю.ф.н. АЛЛАМУРАТОВ А.Т.**

ТОШКЕНТ-2007

МУНДАРИЖА

	Кириш	3
I БОБ.	Жиноят процессида ҳимоя тушунчаси ва ҳимоячи иштирок этиши шарт бўлган ҳолатлар	8
§ 1.	Жиноят процессида ҳимоя тушунчаси ва аҳамияти	8
§ 2.	Ҳимоячи иштирок этиши шарт бўлган ҳолатлар	11
II БОБ.	Биринчи инстанция судида ҳимоячининг иштироки	34
§ 1.	Жиноят ишини судда кўриш учун тайинлашда ҳимоячининг иштироки	34
§ 2.	Жиноят иши бўйича исботлашда ҳимоячининг иштироки	37
§ 3.	Суд муҳокамасида ҳимоячининг иштироки	43
§ 4.	Ҳимоя нутқи	48
III БОБ.	Ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текширишда ҳимоячининг иштироки	54
	Хулоса	66
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	70

Ҳозирда адвокатура тизимини кучайтириш ва уни чинакам мустақилигини таъминлаш, уларнинг ваколатларини ва мақомини кучайтириш тадбирлари кўрилмоқда. Ҳар қандай суд жараёнларида жиноий ишлар кўриладиган бўлса ҳамда фуқаролик ишлари кўриладиган бўлса албатта, бир томондан айбловчи, иккинчи томондан тенг ҳуқуқ билан ҳимоячи сўзга чиқади.

Фақат қонунга бўйсинувчи суд, судьялар қонуний ҳуқуқ ва мажбуриятларига амал қилиб, айбловчи ёки ҳимоя қилувчи томонларнинг фикрларини ҳолисона баҳолаб, мустақил равишда адолатли қарор қабул қилади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 24-моддасига мувофиқ суриштирув олиб боровчи, терговчи, прокурор, суд, гумон қилинувчи айбланувчига, судланувчига қонунда белгиланган усул ва воситалар билан ҳимоя қилишлари учун имконият яратиб беришга мажбурдирлар.

Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлаш учун гумон қилинувчи, айбланувчи айби қонунда белгиланган тартибда исботланмагунча ва қонуний тартибда кучга кирган суд ҳукми билан айб исботланмагунча айбсиз ҳисобланиши назарда тутилган конституциявий қоидага қатъий риоя қилиш зарур.

Баъзида қонуннинг оддий талабларига жавоб бермайдиган, етарли даражада исботланмаган, терговда тўпланиб суд мажлисида текширилмаган ёки текширилганда ҳам ўз тасдиғини топмаган далилларга асосланган ҳукмлар учраб туради.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Инсон ҳар қандай қийинчилик азоб уқубатга тоқат қилиши мумкин, лекин адолатсизлик ва хурликка чидамайди».

Кейинги йилларда давлатимиз томонидан жамият аъзоларининг ҳуқуқий онгини, савиясини, маданиятини юксалтиришга қаратилган сиёсатни амалга оширишда адвокатура тизимини тубдан ислоҳ қилиш, унинг обрўсини кўтариш ҳамда адвокатга бериладиган ваколатларни кенгайтиришга

қаратилган бир қатор норматив ҳужжатлар, жумладан, Ўзбекистон Республикаси «Адвокатура тўғрисида»ги қонуни (1996 йил 27 декабр), Ўзбекистон Республикаси «Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида»ги қонуни (1998 йил 25 декабр) ва бошқа ҳимоя ҳуқуқи билан боғлиқ қонунлар, қарорлар ҳамда меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Ушбу муаммонинг долзарблиги Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан Олий Мажлиснинг I-чақириқ VI-сессиясида сўзлаган нутқида ўз ифодасини топди. Жумладан, «Алоҳида, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш борасида янги кадриятлар ва кўникмаларни шакллантириш, пировард натижада эса инсон ҳуқуқларига ҳурмат-эҳтиромни ва уларга риоя этишни умуммиллат даражасида ривожлантиришга қаратилган маданиятни юзага келтириш ғоят муҳимдир. Инсоннинг ўз ҳуқуқлари ва мажбуриятларидан яхши хабардор бўлиши шахс ҳуқуқларининг конституциявий кафолатларини рўёбга чиқаришининг энг асосий шarti бўлиб қолиши керак»⁴ деган эдилар.

Юқорида айтиб ўтказимиздек, адвокатлик фаолиятини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1998 йил 25 декабрда «Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида» қонун қабул қилиниши катта аҳамиятга эга бўлди. Бундан кўзланган асосий мақсад, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиб, ҳар қандай процесс босқичида иштирок этишда ҳимоячи ўзининг малакавий кафолатланишига қадам бўлмоқда. Манфаатлари ҳимоя қилинаётган шахсни ҳимоя қилиш учун қонун таъқиқламаган ҳар қандай ҳаракатларни амалга оширишга ёрдам беради. Ўзбекистон Республикаси Олий суди бу борада судда айблов ва оқловнинг тенглик асосида олиб борилишини таъминлаш мақсадида 1996 йил 20 декабрда «Ҳимоя ҳуқуқини таъминловчи қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида» қарор қабул қилди.

⁴ Ёаёёиâ È.À. Ùîçèðàè áîñ=è÷àà àâîîèðàðèè èñèîùîèàðîè ÷ó=óðèàðòèèðèèíèâ íóùèì

Ҳимоячининг жиноят процессидаги иштироки мураккаб ва муаммоли масалалардан биридир. У жиноят судлов ишларини юритишнинг бошқа масалалари билан, жиноят процессининг бошқа принциплари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг қандай ҳал этилиши ҳимоячи иштироки масалаларига ҳам таъсир этади.

Ҳуқуқшунослар ўртасида кўпдан бери мунозарага сабаб бўлган ҳимоячининг дастлабки терговда иштироки масалалари атрофлича ҳал қилинди. Лекин бу билан жиноят ишларини юритишда ҳимоячининг иштироки, процессуал ҳолатига доир барча масалалар ҳал қилинмаган. Буларнинг барчаси бизларга биринчи инстанция судида ҳимоячи иштирокининг ўзига хос хусусиятларига оид масалаларни тадқиқот объекти қилиб олишга ва ушбу мавзунини танлашга йўл-йўриқ бўлди.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Магистрлик диссертациянинг асосий мақсади жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига оид масалаларни назарий жиҳатдан ўрганиб чиқиб, ўрганилган саволлар бўйича келиб чиққан муаммоларга жавоб қидиришдир. Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ҳимоячига, яъни ўз қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ва ҳуқуқларини амалга оширишда унга юридик ердам кўрсатишга махсус вакил қилинган шахсга эга бўлишга ҳақли. Бу ўз навбатида ҳимоячига уларнинг тақдири ҳал қилишга бевосита иштирок этувчи шахс сифатида унга ҳуқуқлари билан бир қаторда кўплаган процессуал мажбуриятлар юклайди. Шунга асосланган ҳолда жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига оид масалаларни комплекс равишда ўрганиб чиқиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Ушбу мақсадлар тадқиқотнинг:

- жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатининг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш;

-ҳимоячининг иштироки шарт бўлган ҳолларни чуқур ўрганиб, ушбу ҳолат талабларидан келиб чиқадиган муаммоларни ёритиш ва уларни ечишими топишга ҳаракат қилиш;

-жиноят ишини судда қадар юритишда ҳимоячининг иштирокига доир масалаларни ёритиш;

-жиноят иши бўйича исботлашда ҳимоячининг иштирокида келиб чиқадиган масалаларни очиб бериш;

-суд муҳокамасида ҳимоячининг иштирокининг ўзига хос хусусиятларини ёритиш;

-биринчи суд инстанциясида ҳимоя нутқида оид масалаларни таҳлил қилиш;

-жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолати юзасидан амалга ошириладиган чора-тадбирларни янада такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва хулосаларни ишлаб чиқиш вазифаларини белгилаб беради.

Муаммонинг ишлаб чиқилганлик даражаси. Юридик адабиётларда жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолати билан боғлиқ кўплаб муаммолари етарли даражада ёритилган. Мустақилликка олдинга йилларда марҳум профессор Г.П. Сарқисянц томонидан ҳимоячининг процессуал ҳолати тўла равишда ўрганилган. 1994 йили 22 сентябрда янги Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси қабул қилинганидан кейин ҳимоячининг жиноят процессидаги иштироки ўрганилиш объекти бўлиб келмоқда. Ҳимоячининг ролини кўтариш, ҳимоя функциясини айблов функцияси билан тенглаштириш каби муаммоли масалалар барчамиз олдимизга ўрганишни талаб қиладиган вазифалар кўйди. Жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига оид масалаларни ечиш ҳам ўз навбатида чуқур тадқиқотлар олиб боришни талаб қилмоқда. Бу ўз навбатида ушбу мавзунини ўрганиш жараёнида кўплаб қийинчиликлар келтириб чиқармоқда.

2007 йили муаллифлар жамоаси томонидан “Ўзбекистон Республикасида адвокатлик фаолияти” деб номланган 2-томли дарсликнинг

чоп этилиши давлатимизда адвокатура институтини ва адвокатлик фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган катта қадам бўлди.

Умуман олганда, жиноят процессида ҳимоячининг иштирокига оид масалаларни тадқиқ қилишда Абдумаджидов /., Алламуратов А.Т., Баршевский М.Ю., Володина С.И., Зинатуллин З.З., Кучерена А.Г., Ларин А.М., Иноғомжанова З.Ф., Рустамбоев М.Х., Саркисянц Г.П., Саломов Б., Строгович М.С., Стецовский Ю.И., Тўлаганова Г.З., Усманов Ш., ва бошқа ва кўплаб олимлар хисса кўшганлар.

Кейинги йилларда жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига оид муаммолар кўплаган ечимини талаб этадиган вазифаларни кўймоқда. Буларнинг барчаси ушбу муаммони магистрлик диссертациянинг, тадқиқотнинг мавзуси қилиб танлашимизга сабаб бўлди.

Диссертациянинг илмий янгилиги. Диссертацияда илмий материалларни ўрганиш, ҳаракатдаги қонунчиликни ва уни амалиётда қўллашни таҳлил этиш асосида жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига оид масалаларни комплекс тарзда тадқиқот қилишга ўриниб кўринди. Бу муаммони ўрганишнинг талаб ва зарурияти мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида ҳимоячининг ҳуқуқий мақомини кўтариш, айниқса, жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига доир бўлган мунозарали масалаларни умумлаштирилган илмий-ҳуқуқий тадқиқотни кенг жамоатчилик эътиборига ҳовола этишдир.

Тадқиқотнинг объектини жиноят-процессуал нормалар ва жиноят процессида юзага келадиган ҳуқуқий муносабатлар, шунингдек ҳимоячининг процессуал ҳолатининг ўзига ҳос хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети ҳимоячининг фаолияти ва жиноят процессининг бошқа иштирокчилари билан ўзаро муносабатлардан иборат.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти шундаки жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатини такомиллаштиришга ва улар фаолиятини яхшилашга ердан беради. Ҳимоячи томонидан ўз ваколатларини амалга оширилишида пайдо бўладиган муаммоларга батафсил тўхталиб, амалдаги

қонунчиликка киритилиши лозим бўлган таклифлар ва муаммоларни ҳал қилиш йўллари хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Ишнинг тузилиши ўтказилган тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари билан белгиланган бўлиб, у кириш, уч боб, олти параграф, хулоса ҳамда фойдаланган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I-БОБ. ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ҲИМОЯ ТУШУНЧАСИ ВА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОК ЭТИШИ ШАРТ БЎЛГАН ҲОЛАТЛАР

1-§. Жиноят процессида ҳимоя тушунчаси ва аҳамияти

Жиноят процессининг вазифаларига фақат жиноятларни тез ва тўла очиш, айбдорларни топиш, фош этиш, қонунларни тўғри қўллашни таъминлашгина кирмай, балки жиноят содир қилган ҳар бир шахсни адолатли жазолаш ва ҳеч бир айби бўлмаган шахсни жавобгарликка тортмаслик ва асосиз суд қилмаслик киради (Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 2-моддаси). Жиноят процессининг бу вазифасидан келиб чиқиб, жиноий процессуал фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири жиноят содир этишда жалб қилинган шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Ҳимоя функцияси-айбланувчини оқловчи, унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ёки истисно қилувчи ҳолатларни аниқлашга, шунингдек унинг шахсий ва мулкый ҳуқуқларини муҳофаза қилишга қаратилган процессуал фаолиятдир.

Химоя функцияси жиноят процессида айбловнинг (гумоннинг) вужудга келиши билан пайдо бўлади, «химоя айблов функцияси билан баб-баробар жиноят ишининг айблов ҳаракатда бўлган барча босқичларида амал қилади»⁵. Процессуалист олим В.Д.Адаменко: «Агар айблов бўлмаса, унда химоянинг кераги йўқ»⁶-деб тўғри кўрсатиб ўтган. А.М.Ларин ҳам шунга ўхшаб таъкидлаб ўтади: «Айблов, процессуал мажбурлов бор экан, ундан химоя қилиш керак бўлади».⁷

Жиноят процессида айб ёки гумоннинг пайдо бўлиши билан, шахсга у ёки бу томондан ундан химоя қилиш учун имконият берилади. Бу эса химоя функцияси «айбловдан келиб чиқмайди, балки ундан мустақилдир»⁸ деган фикр билан келишишга бўлмайди. «Химоя айбловга (гумонга) бўлган реакциядир, у қаерда вужудга келса, шу ерда амал қилади».⁹ Бизнингча, охирги берилган фикр мақсадга мувофиқроқдир, чунки химояни пайдо бўлиши айнан гумон ёки айбловга боғлиқ бўлади.

Химоя-бу айбланувчининг, гумондорнинг, шунингдек унинг химоячиси, қонуний вакили, жамоат химоячисининг фуқаролик жавобгари ва унинг вакилининг онгли мувофиқ фаолиятидир. Айнан шулар химоя функциясининг субъектлари ҳисобланадилар. Баъзан химоя функцияси деганда гумон қилинувчи (айбланувчи) учун моддий жавобгар бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини химоя қилишгина эмас, шу билан бирга жабрланувчининг, фуқаролик даъвогари, гувоҳларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳам химоя қилиниши тушунилади.

Бизнингча гувоҳни, жабрланувчини, фуқаролик даъвогарни ҳеч ким ҳеч нарсада айбламайди ёки гумон қилмайди, шунинг учун улар жиноят процессуал химоя функциясининг субъектлари бўла олмайдилар.

⁵ Çeîàðóèè Ç.Ç. Íàщeá ððíàeáíÿ íààeíàíeý è çàщeðÿ ïí ðàíeíàíÿíí ààeàì. -Èæààñê. 1989. 41-42 бет.

⁶ Àààíàíeí Á.Á. Ñóщííñòó è ððààáлы çàщeðÿ íààeíÿàííàí. -Òíñê, 1983. 9-бет.

⁷ Èàðeí À.Ì. Ðàññeààíààíeá ïí ðàíeíàííó ààeó и ððòàññòàeüíÿà ðóíeðeè. -Ì., 1986. 29-бет.

⁸ Áÿàíÿ Ì.Ì. Óóíeðeý çàщeðÿ á ñíà. ðàíeíàííí ððòàññà: Çàíðíeè ïííщó àààíeàðó. -Кðàñííààð, 1972. 15-бет.

⁹ Ñòàðíàñeèè Р.È. Óàíeíàíí-ððòàññòàeüíàÿ ààÿðàeüííñòó çàщeðóíeèà. Ì., 1982. 3-бет.

Бу органлар бевосита ҳимоя функциясининг субъектлари бўла олмайдилар, лекин ҳимоя функциясини тадбиқ қилишда, гумон қилинувчи ёки айбланувчининг ҳимоя билан таъминланиш ҳуқуқини амалга оширишда самарали ёрдам беради.¹²

Жумладан, жиноят процессуал қонунчилигига биноан суд, суриштирувчи, терговчи, прокуратура органларининг барча ҳолатларини тўла, ҳар томонлама ҳолисона текширишлари, айбланувчининг айбдорлигини кўрсатувчи ва оқловчи, унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи, истисно қилувчи барча ҳолатларини текширишлари, «айбланувчига қонунда белгиланган ҳуқуқий усул, воситалар ёрдамида ўзини ҳимоя қилиш учун имконият беришлари, унинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларини муҳофаза қилинишини таъминлаши кўрсатилган» (Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 24-моддаси).

Бундан ташқари, прокурор айбланувчининг ҳуқуқларини қонунга ҳилоф бўлган ҳар қандай чеклашларни бартараф этиши лозим: масалан, «Агар дастлабки тергов органи чиқарган қарори айбланувчининг ҳуқуқлари ёки қонунӣ манфаатларини чекласа, уларнинг қарорларини бекор қилади, иш юзасидан тергов олиб бориш жараёнида қонунни бўзса, уни тергов олиб боришдан четлатади, судда айбловни қўллаб-қувватлашдан воз кечиши ва унинг маҳкум ҳолатини яхшилаш зарур бўлганда ёки айблов ҳукми асослантилмаган деган ҳулосага келганда протест келтиради».

Жиноят ишлари кўрилишида қатнашаётган ҳимоячи айбланувчини оқловчи ёки унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи шароитларни аниқлаш учун қонунда назарда тутилган барча восита ва усуллардан фойдаланиши ва айбланувчига керакли юридик ёрдам кўрсатиши керак.¹³

1996. 52-бет.

¹² Лубшев Ю.Ф. Адвокат в уголовном дела /Под ред. И.Б. Мартковича. -Ў.: Норма. - 44-бет.

¹³ Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Ўқув-ўқитиш муҳофаза қилиш органлари. Дарслик. -Т.: ТДЮИ, 2005, 419-бет

-судлов иши олиб борилаётган тилни билмайдиган шахслар иши бўйича;

-жазо чораси сифатида ўлим жазоси тайинланиши мумкин бўлган жиноятни содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахслар иши бўйича;

-шахслар манфаатларини ўзаро қарама-қарши бўлиб, улардан ақалли биттаси ҳимоячига эга бўлган ишлар бўйича;

-давлат айбловчиси ёки жамоа айбловчиси иштирок этаётган ишлар бўлса;

-жабрланувчининг вакили сифатида адвокат иштирок этаётган ишларда;

-тиббий-йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисидаги ишлар бўйича.

Агар суд ишнинг мураккаблиги ва бошқа ҳолатлари туфайли судланувчи ўз ҳуқуқларини амалга оширишда қийналиши мумкин деган ҳулосага келса, бошқа ишлар бўйича ҳам ҳимоячи иштирок этишини шарт деб топишга ҳақлидир.

Башарти ушбу юқорида кўрсатилган ҳолларда судланувчи томонидан ёки унинг илтимосномасига кўра ёхуд розилиги бўлган бошқа шахслар томонидан ҳимоячи таклиф қилинмаган бўлса, адвокатлар бюроси, ҳайъати ёки фирмаси раҳбари ишни судда муҳокама қилишда иштирок этиш учун ҳимоячи тайинлаши шарт.

қоида бўйича, ҳимоячи иштирок этиши шартлиги аён бўлгач, суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд айбланувчи ёки судланувчи томонидан ҳимоячи таклиф этилган-этилмаганлигини аниқлайди. Акс ҳолда адвокатлар ҳайъати орқали ишда ҳимоячи иштирок этишини таъминлаши зарур бўлади.

Вояга етмаганлар ва жисмоний ёки руҳий нўқсонлари борлиги сабабли ўзларининг ҳимоя ҳуқуқини амалга ошира олмайдиган шахслар процессуал ҳолати бошқа айбланувчилар процессуал ҳолатидан фарқ қилади ва шу

олмайдиган шахслар доирасини ва умуман тушунчасини, шунингдек манфаатларини бир-бирига зид бўлган айбланувчилар мазмун моҳиятини чуқурроқ тадқиқ этиш лозим бўлади.

Бизнинг фикримизча, дастлабки тергов ёки судда даъвогар иштирок этаётган бўлса бу ҳолатда ҳам ҳимоячи иштирок этиши шарт бўлган ҳолатларга киритиш мақсадга мувофиқдир.

“Баъзи ҳолларда судлар вояга етмаганларга оид ишларни кўришда судда уларнинг қонуний вакиллари иштироки билан чегараланиб, бу ҳолда ҳимоячини ишга жалб қилиш шарт эмас, деб ҳисоблайдилар. Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Олий суди бир неча бор вояга етмаган шахснинг ҳимояга бўлган ҳуқуқини кафолатловчи қонуннинг бу талабини шунчаки расмийлик билан ёндашиш мумкин эмаслигини уқтириб ўтган”¹⁹.

Амалиётда кўпинча ўтиш ёши ҳақида баҳс пайдо бўлиб қолади. Чунки баъзида вояга етмаган пайтда жиноят содир этган шахслар дастлабки тергов ёки ишни судда кўриш пайтида вояга етиб қоладилар.

Баъзи терговчи ва судьялар бу масалани расмийлик билан ёндашиб, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг “вояга етмасдан жиноят содир этган лекин ишни судда кўриш даврида вояга етган шахсга нисбатан суд содир этилган жиноятнинг характерини, иш ҳолатларини, айбланувчининг шахсини ҳисобга олиб, вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятларга оид қонун талабларидан келиб чиқиб, ҳимоячининг иштирокини мажбурий деб топиши мумкин”²⁰ деган тушунчани ҳисобга олмайдилар.

Жисмоний ёки руҳий камчилиги бор айбланувчиларга қайси ҳолатда, қандай тартибда ва қачондан ҳимояланиш ҳуқуқи билан (ҳимоячи орқали) таъминланади? Айбланувчининг қар, қўр, соқовлиги бундай саволларга,

¹⁸ Леви А.А., Игнатъева М.В., Кипица Е.И. Особенности предварительного расследования преступлений осуществляемого с участием адвоката. –М.: Юрлитинформ, 2003. 66-бет.

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми =арорларининг тыплами. 1991-1997. Т.: Адолат, 86-бет.

шубҳасиз ўрин қолдирмайди. Агарда айбланувчининг жисмоний камчилиги ёки руҳий касаллиги мавжудлиги кўзга ташланмаса ёки ота-оналар бу ҳақиқатни беркитса, шунингдек бу камчиликлар дастлабки терговнинг бошида эмас, балки айб эълон қилингандан сўнг ёки иш судда кўрилаётганда аниқланса қандай иш тутилиши лозим. Баъзида ҳимоячи иштирок этиши шарт бўлган ҳолатларда ҳимоячиларни тайинлаш билан чекланилади. Бу, албатта, нотўғри чунки ҳимоячилар айбланувчилар томонидан таклиф қилиниши ҳам мумкин. Бу эса ҳимоячи иштирок этиши шартлигини белгилайди. Бу саволларга қуйидагича жавоб бериш мумкин: **биринчидан**, иштироки шарт бўлган ҳолат сифатида айблов эълон қилинган пайтдан бошлаб, **иккинчидан**, жисмоний камчилиги ёки руҳий касаллиги аниқланган пайтдан бошлаб иштироки таъминланади.

Ҳимоячини иштирок этиши шарт бўлган ҳолатлар қаторига, шунингдек айбланувчининг ҳимоячи билан таъминлаш ҳақидаги мурожаати ҳам киради. қонуннинг бу нормаси одил судловнинг инсонпарварлик характеридан келиб чиқади ва фуқароларга ўз ҳуқуқ ва манфаатларини реал ҳимояланишини таъминлайди.

Айбланувчига дастлабки тергов тугагач эълон қилинган айблов бўйича ўлим жазоси қўлланиш эҳтимоли ёки мазкур жиноят учун жазо сифатида ўлим жазоси қўлланиши назарда тутилган бўлса, бу ҳолларда ҳам ҳимоячи иштирок этиши шарт. Чунки гап бу ерда инсон ҳаёти ҳақида кетаётганлиги сабабли ва ҳимоянинг ҳар қандай пассив иштироки ҳамда тергов ва судда йўл қўйилган камчиликлар оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун қонун мазкур тоифадаги ишлар бўйича ҳимоячи иштирокини шарт қилиб қўйган ва иштирок этаётган ҳимоячи адолатли жазо тайинланишини иш ҳолатлари ва тўпланган материалларни ҳисобга олиб енгилроқ жазо тайинлаш ёхуд оқлов ҳукм чиқаришга асос бўладиган фактларни келтириб илтимосномалар билан мурожаат қилишга ҳақлидир.

²⁰ “Вояга етмаганларнинг жиноятлари шаънидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида“ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарори 2000 й. 15 сентябр. № 21, 12-13 б.

Бизга маълумки, охириги пайтларда Ўзбекистон Республикасида жиноий жазоларни енгиллаштирувчи қатор қонунлар қабул қилинмоқда, шулардан бири 2001 йил 29 августда қабул қилиниб 18 октябрда кучга кирган «Жиноий жазоларни либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси, Жиноят процессуал кодекси ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларга ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонунидир.

Лекин шунга қарамасдан ҳимоячи иштирок этиши шарт бўлган ҳолатлар доирасини кенгайтириш, жиноят процессида айбланувчини ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимояланишини реал таъминлаш кафолатига айланади.

Бундай кафолатлар қаторига ҳимоячини апелляция, кассация ва назорат тартибида ишларни кўриб чиқишда иштирок этиши шарт бўлган ҳолатларни ишлаб чиқиш ҳисобига амалга ошириш лозим.

II-БОБ. БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯ СУДИДА ҲИМОЯЧИНИНГ ИШТИРОКИ

1-§. Жиноят ишини судда кўриш учун тайинлашда ҳимоячининг иштироки

Маълумки жиноят ишлари буйича суд муҳокамасида адвокатнинг иштироки Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасига мувофиқ айбланувчининг ҳимояга булган ҳуқуқини таъминлашнинг муҳим амалий шаклларида бири ҳисобланади. Судда ишнинг адолатли муҳокама қилишида ҳимоячининг аҳамияти ута муҳим ва беқиёсдир²¹.

²¹ Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида ҳимоячининг иштироки. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДЮИ, 2005. - 93-бет.

Ҳимоячининг биринчи суд инстанциясидаги иштироки мураккаб ва муаммоли бўлган муҳим масалалардан биридир, сабаби бизга маълумки, биринчи суд инстанциясида жиноят ишлари мазмунан кўрилиб ҳал этилади. У жиноят судлов ишларини юритишнинг бошқа масалалари билан, жиноят процессининг бошқа принциплари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг қандай ҳал этилиши ҳимоячи иштироки масалаларига ҳам таъсир этади.

Биринчи инстанция судида ҳимоячининг иштироки ҳақида сўз бўлар экан, бу борада процессуалист олимларининг фикрларини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

И.Е.Милова, адвокат-ҳимоячининг биринчи инстанция судидаги иштироки унинг дастлабки терговда далилларни тўплаш ва текширишда қатнашганлигига боғлиқ бўлади деб таъкидлайди. Унинг фикрича, дастлабки ва суд терговининг ҳар томонлама, тўлиқ ва объектив бўлиши ҳамда қонуний ва асослантирилган ҳукм чиқарилиши ҳамма ҳолатларда ҳам исботлашда ҳимоячи иштирок этишига боғлиқ бўлади.²² Бизнингча бу нотўғри.

Албатта, қонуний ва адолатли ҳукм чиқаришига исботлаш процессида ҳимоячи иштирок этишига боғлиқ бўлади. Аксарият ҳолларда ҳимоячи жиноят процессига дастлабки тергов босқичи кириб келади. Лекин баъзи ҳолларда ҳимоячи биринчи инстанция суди яъни суд муҳокамаси босқичига кириб келиш ҳоллари ҳам истисно қилинмайди. Бундай ҳолларда ҳимоячига иш бўйича тўплаган материаллар билан танишиб чиқиш имкони берилади. Бундан кўриниб турибдики, дастлабки терговда йўл қўйилган камчиликни аниқлаш ҳимоячи онгига, унинг иш материалларидан қанчалик хабардор бўлишига боғлиқдир.

²² Ёшқаров Э.А. Ошқаровнинг ҳимоячилик қисмидаги иштироки ҳақида. -И.: Норма, 1999. 65-бет.

Бизга маълумки, жиноят ишени судда кўриш учун тайинлаш–жиноят процессининг мустақил босқичларидан биридир.

Жиноят ишени судда кўриш учун тайинлашда ҳимоячининг иштироки бу босқичда ҳал қилинадиган масалалар билан боғлиқ. Бу ерда маълумки, ишени судда кўриш учун тайинлаш масалани ҳал қилиш чоғида судья ҳар бир айбланувчига нисбатан қуйидаги ҳолатларни аниқлаш лозим;

- 1) иш мазкур суднинг судловига тегишлилиги;
- 2) ишени тугатиш ёки тўхтатишга сабаб бўладиган ҳолатлар;
- 3) ишнинг суд мажлисида кўриш учун асослар етарлими;
- 4) суриштирув ва дастлабки тергов ўтказиш чоғида ЖПК талабларига риоя қилинганми;
- 5) айбланувчига нисбатан эҳтиёт чораси тўғри тайинланганми;
- 6) айбланувчига қўйилаётган моддий қонун моддалари тўғри тадбиқ қилинганми;
- 7) айблов ҳулосаси ЖПК талабларига мувофиқ тузилганми.

Мана шуларни текшириб, ўз эътиборини айнан шу ҳолатларни аниқлашга қаратади.

Ишда иштирок этаётган ҳимоячи юқорида санаб ўтилган ҳолатларни бири мавжуд бўлса судга талабнома келтиради. Ўз талабномасида ҳимоячи суднинг эътиборини шу масалаларга қаратади. Ҳимоячининг, жиноят ишени судда кўриш учун тайинлаш босқичидаги иштироки ишени кейинги йўналиши тўғрисида, қўшимча далилларни талаб қилиш тўғрисида, эҳтиёт чорасини ўзгартириш ва бошқа масалалар тўғрисида талабнома ва судга илтимоснома билан чекланади.

Амалиётда эса судда ҳимоячилар томонидан бу босқичда камдан-кам илтимоснома билдирилади. Агар ҳимоячи дастлабки терговда қатнашган бўлса, у жиноят ишени судда кўриш учун тайинлаш босқичида маълум талабнома келтириши мумкин ёки терговчи томонидан рад этилган талабномани шу босқичда қайтадан билдирса бўлади. Лекин иш материаллари билан танишиб чиқмаган, дастлабки терговда умуман қатнашмаган, жиноят

ишини судга юборишдан ва судда кўришга тайёрлашдан бехабар бўлган ҳимоячи қандай қилиб бу босқичда иштирок этсин.

Жиноят ишини судга юборишда прокурор ёки унинг ўринбосари, айбланувчи, унинг ҳимоячиси терговчига нисбатан жиноят ишини уларнинг берган илтимосномаларини рад қилиш тўғрисидаги қарорига биноан тузилган шикоятномани кўриб чиқмасдан судга юбормайди. Айблов хулосасини тасдиқлашдан сўнг келиб тушган барча илтимослар ва шикоятлар судга иш билан бирга суд мажлисида мазмунан текшириш ва ҳал этиш учун юборилади. Агар иш бўйича прокурорга келиб тушган барча илтимослар ва шикоятлар судга юборилмаса, у ҳолда ЖПКнинг 388-моддаси 1-қисмида қайд этилган талаб бузилган деб ҳисобланади. Ҳимоячи бу босқичда мана шу ҳолатларга ўз эътиборини қаратиши лозим.

Ҳимоячи жиноят ишини судда кўриш учун тайинлаш вақтида иш материалларидан айбловнинг баъзи ёки барча пунктлари юзасидан далиллар тўлиқ эмаслиги ёки йўқлигини аниқласа, қўшимча далилларни йиғиш ёки ишни дастлабки терговга ошириш, айбловнинг маълум пунктларини чиқариш тўғрисида илтимосномалар келтириши мумкин.

Ҳимоячи, шунингдек судланувчи содир этган ҳаракатларига нисбатан ЖКнинг моддаси тўғри қўлланилишига, айблов хулосаси ЖПК талабларига мувофиқ тузилганлигига, эҳтиёт чораси тўғри танланганлигига эътибор бериши лозим.

ЖПКнинг 241-моддасига асосан, агар шахсга нисбатан дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси жараёнида эҳтиёт чораси қўлланилган бўлса, бу шахс, ўзига нисбатан қўлланилган эҳтиёт чораси устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга. Прокурор ёки юқори суд шикоятни уч кун муддат ичида ўрганиб чиқиб, ўз қарори тўғрисида шахсни хабардор қилиши керак.

Амалиётда эҳтиёт чораси сифатида кўпгина ҳолларда муайян ҳулқ атворда бўлиш тўғрисидаги тилхат, қамоқ ва вояга етмаганларни кўзатув остига олиш учун топшириш тариқасида эҳтиёт чораси танланади.

учун тайинлаш мажлисида рухсат берилса, шахсан иштирок этса, иш материаллари юзасидан тушунтириш берса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳимоячининг бу босқичдаги иштироки, суд мажлисида етарли асослар бўлган ишларни кўриб чиқишда ва одил судловни амалга оширишда жуда катта таъсирини кўрсатади. Жиноят ишини судда кўриш учун тайинлаш–жиноят процессининг мустақил босқичларидан биридир.

2-§. Жиноят иши бўйича исботлашда ҳимоячининг иштироки

Ҳимоячи фаолиятидаги етакчи қоида бу судланувчининг ҳали айбдор эмаслигидир. Бу қоида қонунда тўғридан-тўғри кўрсатилган: «Судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунча ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунча қадар айбсиз ҳисобланади».

Фақат суд ўз ҳукми билан шахсни айбдор деб топиши мумкин, бироқ, инсонни жиноятчи деб топиб, унга жиноятчиларга бўлган муносабатда бўлишдан олдин судланувчига айбловдан ҳимояланиш учун барча имкониятлар берилиши керак.

Жиноят процессуал қонунчилиги бўйича судда исботлаш мажбурияти кўпроқ прокурордадир. қонун судланувчини исботлаш процессида иштирок этишга кўрсатма беришга мажбурламайди.

Судланувчини кўрсатма беришга мажбур этиш, унинг ўз айбини тан олмагани учун жазони оғирлаштириш қонунни жиддий бузиш ҳисобланади. Судланувчи ўзининг айби йўқлиги ёки айби йўқлиги ҳақида далилларни тақдим қилишга мажбур эмас, балки ҳуқуқидир. қонун «судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас» деб исботлаш мажбуриятини унга юклашни таъқиқлайди.

Агарда «судланувчи далилларни тақдим қилишга ҳақли» бўлиб, ўзининг айбсизлигини ёки айби енгилроқ эканлигини исботлаб бериши шарт

бўлмаса, аксинча, ҳимоячи «айбловни рад этадиган ёхуд жавобгарликни енгиллаштирадиган ҳолатларни аниқлаш учун қонунда назарда тутилган барча восита ва усулларни қўллаши шарт».

Ҳимоячи, айбловни қувватлаш учун тақдим этилган, далилларни етарли эмас деб исботлар экан, бу билан у ўз ҳимояси остидаги шахсга эълон қилинган айбловни рад этади. Айни пайтда прокурор ва ҳимоячи суд муҳокамасида бир хил ҳолатда бўлади. Прокурорнинг айбловдан воз кечиши судланувчини оқлашга асос бўла олмайди. Шунингдек, ҳимоячи томонидан ҳам айбловни рад қилувчи далилларни тақдим қилинмаслиги ёки етказиб берилмаслиги судланувчининг айбдор деб тан олинисига олиб келмайди.

Ҳақиқатни аниқлаш бюросида қонун талабларидан ҳимоячининг процессуал ҳолатидан келиб чиқиб шундай хулоса чиқариш лозимки, ҳимоячи томонидан ҳимоя бўйича ўз вазифаларини лозим даражада бажарилмаслиги судланувчи учун ёмон оқибатга олиб келмаслиги керак. Гарчи ҳимоячи айбловни рад этувчи далилларни ҳамда судланувчининг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ҳолатларни исботлаб бера олмаса, бу ҳолат терговчи, прокурор ёки судни «судланувчи (айбланувчи)нинг оқловчи ёки жавобгарлигини енгиллаштирувчи ҳолатларни» аниқлашдан озод этмайди.

Судланувчини айбини тасдиқловчи далиллар бўлмаса, прокурор ҳам уни фош эта олмаса судланувчи оқланиши лозим. Ҳимоячининг бу йўналишдаги ҳаракатлари одил судлов учун катта аҳамиятга эга.

Шундай ҳолатлар ҳам бўлиб турадики, ҳимоячи ихтиёрида умуман далиллар бўлмаслиги мумкин. Аммо прокурор судланувчининг айбдорлигини исботлаш мажбурияти ҳисобланади.

Суднинг айблов ҳукми ишончли далилларга асосланган бўлиши лозим, ишдаги барча тисмоллар (версиялар) текширилган ва ундаш қарама-қаршилиқлар бартараф қилинган ва тўғри баҳоланган бўлиши лозим.

Айбдорликга оид барча шубҳалар, уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши

лозим. Шундай қилиб судланувчининг айби ишончли далиллар билан исботланган бўлиши керак, чунки, судланувчининг айбини исботланмаслиги унинг айбсизлигидан далолатдир. Шунинг учун ҳимоячи айблов исботланмаган ҳолатларда ишни тугатишни, судланувчини оқлашни талаб қилиши лозим.

Жиноят процессининг вазифаларини бажаришдаги катта ва муҳим роль ҳимоячига тегишлидир. У ҳар доим жиноий таъқиб тахминларга эмас, балки шубҳасиз аниқланган фактларга таянишни ёдда тутиши лозим.

Шунинг учун ҳимоячи томонидан оқловчи далилларни ва айблов материалларидаги шубҳали ҳолатларни синчковлик билан аниқлаши жиддий аҳамиятга эга. Ҳимоячи эҳтимол тutilган суд хатосини бартараф этиши лозим. Ҳимоячи томонидан айбловнинг камчилиги ва шубҳали ҳолатларини аниқлаш ҳақиқатни ўрганишга ёрдам беради. Чунки бундай шубҳаларни суд (судья) тан олиши мумкин ва судланувчи оқланади. Бинобарин, у ҳолатда ҳимоячининг шубҳалари одил судловни амалга оширишга ёрдам беради. «Жиддий ва қатъий тузилган ҳимоя одил судловга зарар етказди деб ҳисоблаш жуда катта хатодир. Агар айблов ҳақиқатдан ҳам асосланган, тўғри ва қонуний бўлса ҳимоя билан бўлган курашда енгади. Агарда бундай бўлмаса, ҳимоя асоссиз келтирилган айбловни рад қилиш учун ердам беради ва бу одил судловга хизмат қилади»²⁷ -деб таъкидлайди М.С.Строгович.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ҳимоячи иш материалларида тахминларга ва фактларга таяниши керак.

қонун процессида тахминлар бўлмаслигини эътироф этади, бироқ бундай тахминлар судланувчи фойдасига ҳал қилинади. «Тахминлар асосида судланувчининг аҳволини энгиллаштирувчи қуйидаги ҳолатлар аниқланиши мумкин:

айбловни тўлиқ ёки қисман рад этувчи ҳолатлар;

судланувчи хатти-ҳаракатларини қонун бўйича энгилроқ жиноятга қайта квалификация қилишга асос бўлувчи ҳолатлар;

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан 1991 йил 137-қарор.

судланувчининг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ёки истисно қилувчи ҳолатлар».

Жиноят иши бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатлар ЖПКнинг 82-моддасида кўрсатилган. Аммо бунда санаб ўтилган ҳолатларнинг барчаси ҳам ҳимоячи томонидан исботланавермайди.

Масалан, ҳимоячи ҳеч қачон ўз ҳимояси остидаги шахсни жиноят содир этганлигини исботлаб беришга ҳақли эмас, яъни у судланувчи томонидан тан олинмаган айбловга рози бўлмаслиги керак. Ҳимоячи содир этилган жиноятга судланувчининг дахли йўқлиги ёки унга қўйилган айблов асоссиз эканлигини исботлашга ўриниши лозим. Ҳимоячи исботлаши лозим бўлган ҳолатлар доирасига судланувчи жавобгарлигини истисно қилувчи ёки енгиллаштирувчи ҳолатлар киради.

Ҳимоячи, хусусан, судланувчи томонидан тан олинган жиноятнинг субъектив томонини ташкил этувчи фактларни кўриб чиқиши керак. Ҳимоячи, агарда жиноятни мотиви ва мақсади судланувчининг жавобгарлигини истисно қилади ишни енгиллаштиради деган хулосага келса ўрганиб чиқади (ЖПКнинг 82-моддаси 4-банди).

ЖПКнинг 82-моддаси жиноий жавобгарликни истисно қилувчи ҳолатлар кўрсатилмаган. «Аммо ишни тўғри ҳал қилиш учун уларни аниқлаб олиш лозим. Жиноий жавобгарликни истисно қилувчи ҳолатларга қуйидагилар киради: 1) қилмишнинг иштимой хавотирлилигини истисно қилувчи ҳолатлар (зарурий муодофоо, охирги зарурат); 2) жиноят содир этган шахсни жавобгарликка тортилишини истисно қилувчи ҳолатлар (ақли норасолик, тегишли ёшга етмаганлик); 3) қилмишнинг ҳам аҳамиятлилигини тасдиқловчи ҳолатлар; 4) жазо қўллашни истисно қилувчи ҳолатлар (амнистия, муддат ўтиб кетганлик); 5) жиноий жазо чораларини тарбия чоралари билан алмаштиришга асос бўлувчи ҳолатлар; 6) вазият ўзгарганлиги муносабати билан ишни тугатишга олиб келган ҳолатлар».

Ҳимоячи томонидан исботланиши лозим бўлган ҳолатларга ЖПКнинг 82-моддасида санаб ўтилганлардан ташқари бошқа ҳолатлар ҳам киради.

Масалан, вояга етмаганлар иши бўйича ҳимоячи вояга етмаганнинг яшаш шароити ва тарбияланиши, катта ёшдаги далолатчиларнинг мавжудлиги, унинг ақлий ривожланганлиги эффектив ҳимояни ташкил этиш учун ёрдам беради.

Ҳимоячи судланувчи томонидан тан олинган тақдирда жиноят содир этилишига сабаб бўлувчи шарт-шароитларни ҳам ўрганиб чиқади. Ҳимоячи томонидан тўпланган далилларнинг тўғрилигини эътироф этиш учун унинг ишончлилигини текшириш лозим. Шунинг учун ҳимоячи томонидан илтимосномада келтирилган ҳолатларнинг ишончлилиги тегишли тартибда текширилиши лозим.

Агар исботлаш предметининг чегараси ҳимоячи жиноят иши бўйича нимани исботлаш керак деган саволга жавоб берса, исботлаш доираси унинг ҳимоя доирасини белгилаб беради.

Суриштирувчи терговчи прокурор ва суд жиноят содир этган шахсни фош этиши ва жиноий жавобгарликка тортилган шахснинг айбини исботлаб беришга мажбур.

Ҳимоячининг вазифаси эса тарроқ. У ишни тугатишни ёки судланувчини оқлашни сураб илтимос қилишга ҳақли. Ундан ташқари ҳимоячининг исботлаш доирасига жиноят содир этган бошқа шахсни аниқлаш ва уни айбдорлигини исботлаш кирмайди. Ҳимоячи иш давомида суд (судья) эътиборини ишнинг барча ҳолатларига эмас, балки судланувчи жавобгарлигини истисно этувчи ёки енгиллаштирувчи ҳолатларга қаратади. Бироқ баъзида бу ҳисобга (эътиборига) олинмайди. Масалан, И.Владимировнинг таъкидлашича, «ҳимоячи вояга етмаган шахс ишлаган ёки уқиган жойдан жамоат вакилини ёки маъмуриятни судга чақириш ҳақида ҳар доим илтимоснома билан мурожаат қилиши шарт. Бу жиноятларни профилактика қилишга ва жиноятнинг конкрет сабабларини аниқлашга ёрдам беради». «Албатта, ҳимоячи ҳар доим ҳам жиноятларни содир этилишига олиб келувчи сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаши лозим. Аммо бу ҳимоячи «ҳар доим илтимоснома билан мурожаат қилишга мажбур»

томонидан адвокатлар коллегияси орқали маълумотларни талаб қилиб олиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, ҳимоячи томонидан бевосита далилларни тўплаш ҳам аҳамиятга моликдир.

қонун бўйича (53-модда) ҳимоячи далилларни тақдим қилиш ҳуқуқига эга. Бироқ ЖПКда ҳимоячи қандай усулда далилларни тўплаш ҳақида сўз юритилмаган.

Айрим ҳолларда ҳимоячига далилларни тўплаш ва иш юзасида маълум маълуматни тақдим этиш имкониятига эга бўлган шахс билан суҳбат қилишига руҳсат бериш, унга иш бўйича терговчини текшириб қўйиш билан баробардир деб ҳисоблашади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ҳимоячининг далилларни тўплаш ва тақдим қилиши суд олдида илтимосномалар келтириш, юридик маслаҳатхона орқали маълумотлар олиш, шахсан далилларни қидириш орқали амалга оширилади.

3-§. Суд муҳокамасида ҳимоячининг иштироки

Суд муҳокамасида ҳимоячининг иштироки ҳимоячининг суд муҳокамасининг тайёрлов қисмида иштирок этишдан бошланади.

Суд муҳокамасининг тайёрлов қисми жиноят процессида муҳим ўрин эгаллайди, чунки унинг тўғри ташкил этилиши суд муҳокамасига таъсир этади. Бундан ҳимоячини суд муҳокамасининг бу босқичида фаол иштирок этиши лозим деган хулоса келиб чиқади.

Дастлаб ҳимоячи бу босқичда бажарилиши лозим бўлган процессуал ҳаракатларни зийрак билан кузатиши лозим. У шахсан суд муҳокамасини очилишида суд таркиби тўлиқлигини, суд залига чақирилиши лозим бўлган шахсларнинг келган-келмаганлигини аниқлаши лозим, чунки буларсиз суд муҳокамасини бошлашнинг имкони йўқ. Ҳимоячи айниқса гувоҳлар ва экспертларни келган-келмаганлигини шахсан аниқлаши шарт, чунки уларнинг кўрсатмалари жиноят иши бўйича муҳим аҳамиятга эга. Агар

чақирилган шахсларни судга келган-келмаганлигини текшириш давомида улардан бирортаси келмаганлиги аниқланса ҳимоячи ишни давом эттириш ёки уларни келтиришга таъминлашга қадар ишни тўхтатиб туриш юзасидан судга ўз фикрини билдиради.

Раислик қилувчи таржимонга унинг мажбуриятларини тушунтирар экан, ҳимоячи бу тушунтиришлар аниқ ва атрофлича бўлишини ва қасддан нотўғри таржима қилгани учун огоҳлантирилганини текшириши лозим.

Таржимоннинг тўлиқлиги иш юритишни тўғри олиб бориш ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳимоячи иш юритилаётган тилни билиши мақсадга мувофиқдир. Бунда шуни назарда тўтиш керакки, таржимон ишнинг бошидан иштирок этиши керак. Акс ҳолда судланувчининг асосий қафолатларидан бири ҳисобланган иш юритиладиган тил принципи бузилади.

Ҳимоячи гувоҳларнинг кўрсатувлари ўта муҳимлигини унутмаслиги лозим ва шунинг учун гувоҳлар суд залидан чиқарилиши ва кўрсатма берган гувоҳлар кўрсатма бермаган гувоҳлар билан сўзлашмаслиги керак.

Суд муҳокамаси тайёрлов қисмининг муҳим жиҳатларидан бири судланувчи шахсини аниқлаш ва унга айблов хулосасининг нусхасини топшириш ҳисобланади.

Агар судланувчи суд муҳокамасига ишни унинг иштирокисиз кўриб чиқиш ёки ишни тўхтатиб туриш масаласи кўтарилади, шунингдек танланган чорасини ўзгартириш масаласи кўтарилиши мумкин. Бу ерда шуни таъкидлаш лозимки, ҳимоячи бундай масалалар юзасидан қандай фикр билдирмасин, улар асослантирилиши лозим. Яъни нима сабабдан судланувчи суд муҳокамасида иштирок этмаётганлиги ҳимоячи томонидан судга тушунтирилиши лозим. Ҳимоячи, шунингдек суд муҳокамасининг тайёрлов қисмида айблов хулосаси ва бошқа ҳужжатлар ўз вақтида судланувчига текширилганлиги, унда агар таржималар мавжуд бўлса тўлиқ ва аниқлилигига ўз аҳамиятини қаратиши керак.

Шуни ҳам эсда тўтиш лозимки, агар юқоридаги ҳаракатларни содир қилишда жиноят процессуал қонун бузилган бўлса, ҳукм бекор қилинишига олиб келиши мумкин. Худди шу қоидалар иш юқори инстанцияда кўриб чиқилишида ҳам инобатга олинади.

Судланувчи ҳуқуқларининг кафолатларидан бири бу ишни кўришда қонуний суд таркиби тузилганлиги ва судланувчининг суд таркибига рад бериши (отвод) ҳисобланади. Аммо бу ерда шуни назарда тутиш керак. Ҳар қандай рад этишлар асосланган бўлиши лозим. Ҳар бир рад бериши (отвод) суд муҳокамаси бошлангунга қадар билдирилиши лозим.

Биринчи инстанция судида ҳимоячининг иштироки ҳақида сўз кетар экан, бунда ҳимоячининг суд терговидagi иштирокини ёритиш мақсадга мувофиқдир.

Суд тергови, суд муҳокамасининг марказий қисми бўлиб, унда далиллар тўлиқ, танқидий, объектив ва ҳар томонлама текширилади.

«ЖПКга мувофиқ суд тергови айблов ҳулосасини ўқиб эшиттириш билан бошланади». Лекин шуни назарда тутиш керакки, айблов ҳулосаси тўлиқлигига ва иштирокчилар тушуниши учун аниқ ўқилиши керак.

Агар суд судланувчини эълон қилинган айблов ҳулосасининг мазмун-моҳияти тушунарли-тушунарли эмаслиги ҳақида сўраса, ҳимоячи судланувчи ўзини нимада айбланаётганлигини билиш—билмаслигини кузатиши керак.

Суд терговчининг бошлашдаги муҳим элемент бўлиб, судланувчининг эълон қилинган айбловга муносабатини аниқлаш ҳисобланади. Судланувчи ўзининг айбдор деб топиш масаласига тўлиқ қарши ёки уни тан олиши ёхуд қисман тан олиши мумкин. Бу масалага (саволга) берилган жавобга қараб, судланувчининг позицияси, ҳимоячининг фаолияти белгиланади. Ундан ташқари, суд тергови ва суд муҳокамасининг доирасида шунга боғлиқдир.

Шунинг учун ҳимоячи судланувчига «эълон қилинган айбловда ўзингизни айбдор деб ҳисоблайсизми?» деган саволга бефарқ бўла олмайди. Шуни таъкидлаб ўтиш керак амалиётда судьялар бу саволга «ҳа» ёки «йўқ» тарзида тез ва қисқа жавоб беришни талаб қилиб судланувчига таъзиққ

ўтказадилар. Бундай талаб судланувчига ўз жавоб беришига халақит бериши мумкин.

Бундай вазиятларда ҳимоячи судланувчи эркини синдирувчи уринишларга жиддий эътироз билдириши лозим.

Агар судланувчи қўйилган саволга тушунарли қилиб жавоб бера олмаса, ҳимоячи бундай ҳолатда судланувчига айбловни тўлиқ ёки қисман тан олиш-олмаслиги ҳақида аниқлаштирувчи саволлар бериши мумкин. Шундай ҳолатлар бўлиб турадики, судланувчи ҳимоячи кутмаган жавобни бериб қўяди ва бу ҳимоя режасини ҳамда позициясини ўзгартиришга олиб келади.

Лекин шунга қарамадан, ҳимоячи керакли жавобни олиш учун судланувчига таъзиқ ҳолатда ҳимоячи судланувчини тўғри гапиришга ундаши ва айби бўлса уни тўлиқ рад этмаслигини тушунтириши керак.

Шу билан бирга, кўп ҳолатларда судланувчи айбни бўйнига олиш ҳақидаги саволга асослангилган равишда у ёки бу мотивни (вазиятни) тушунтиришга ҳаракат қилади²⁹. Бундай ҳолатда ҳимоячи судланувчининг хоҳишига кўра суддан у ёки бу мотивни келтириб ўтишини талаб қилиши мумкин. Бу мотивировка дастлабки сўроққа айланиб кетиши керак эмас. Унинг мақсади-судланувчи томонидан айбни тўлиқ ёки қисман тан олиш ёхуд рад этиш сабабларини тушунтиришдир.

Суд судланувчининг айбни тан олиш ёки олмаслигини сўраб олгач, прокурорни, жамоат айбловчисини, судланувчини, ҳимоячини ва бошқа процесс иштирокчиларини тинглайди. Эшитиш белгиланган кетма-кетлик асосида ўтказилиб, текширилиши лозим бўлган далиллар тартибини ошириш билан белгилайди.

Кетма-кетлик асосида текширилган далиллар суд тергови учун муҳим аҳамиятга эга.

²⁹ Усманов Ш. Общность позиции защитника и подзащитного // Адвокат. – 2006. – С. 43.

Ҳар бир жиноят иши бўйича далилларни текширишни нимадан бошлаш, суд терговини қандай ташкил этиш, далилларни қайси тартибда ўрганиш, сўроқни юритиш масаласига бефарқ бўлмаслик керак.

Шунинг учун жиноят процессуал қонуни суд терговини қандай ташкил этиш борасидаги процесс иштирокчиларнинг фикрини инобатга олишни белгилайди, чунки бу ерда прокурор ва ҳимоячи ҳамда бошқа процесс иштирокчилари ўртасида принципиал қарама-қаршиликлар бўлиши мумкин. Масалан, судланувчи жиноят содир этганликни рад этмоқда, бироқ дастлабки тергов материалларидан судланувчига айблов эълон қилиш учун жиддий сабаб борлиги кўриниши мумкин. Ундан ташқари, ишда судланувчининг айбдорлигини тасдиқловчи гувоҳларнинг кўрсатмалари бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда прокурор дастлаб гувоҳларни сўнг судланувчини сўроқ қилишни талаб қилиши мумкин.

Судланувчининг бу борадаги фикри ўзгача бўлиши мумкин. У гувоҳларни сўроқ қилишдан олдин, иш ҳолатлари билан судни яқиндан таништириш мақсадида сўроқни ўзидан бошлаш тарафдоридир. Ҳимоя баъзи ҳолларда далилларни ўрганишда шу тартибни ёқлаб чиқиши мумкин.

Агар булар бўйича тарафлар ўртасида келишмовчилик бўлса, улар ёзма ёки оғзаки равишда далилларни текшириш тартиби ҳақида ўз фикрларини судга билдириши мумкин ва бу суд баённомасига киритилади ва олаҳида ажрим билан расмийлаштиради.

Барча ҳолларда ҳимоячи ҳимоянинг самарадорлигини сусайтирмайдиган далилларни текшириш тартибини ишлаб чиқиши керак. Ҳимоячи зарур ҳолларда далил қайси йўл билан олинганлигини аниқлаши зарур.³⁰ Агар далил ноқонуний йўл билан олинган бўлса, ҳимоячи ундан фойдаланишга қарши чиқиши, эътироз билдириши лозим.

Барча далиллар кўриб чиқилгандан сўнг раислик қилувчи суд терговини яна нима билан тўлдиришни хоҳлаши ҳақида қораловчини,

³⁰ Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида ҳимоячининг иштироки. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДЮИ, 2005. - 93-бет.

судланувчини, ҳимоячини ва бошқа иштирокчиларни сўраб чиқади. Агар унга қўшимчалар киритиш ҳақида илтимосномалар мавжуд бўлса суд бу илтимосномаларни муҳокама қилиб ҳал қилади.

Илтимосномаларни ҳал қилгач ва бошқа суд ҳаракатларини бажаргач раислик қилувчи суд тергови тугаганлигини эълон қилади.

Суд терговининг яқунловчи қисмидаги ҳимоячининг иштирок этиши ва қўшимча далилларни текшириш бўйича илтимосномаларни киритишда муҳим аҳамиятга эга.

Суд терговини тўлдириш деганда суд процесси иштирокчиларига қўшимча саволлар бериш, турли хил аризалар билан судга мурожаат қилиш, қўшимча тушунтиришлар олиш, судга маълум қилиниши лозим бўлган бошқа ҳужжатлар ва материалларни тақдим қилиш назарда тутилади.

Суд терговига тўлдиришлар аксарият ҳолларда илтимосномалар бериш, ишга қўшиб қўшимча гувоҳларни чақиртириш, экспертизалар, кўздан кечиришлар ўтказиш ва бошқа тергов ҳаракатлари, узрли сабабларга кўра судга кела олмаган гувоҳларни берган кўрсатмаларининг баённомаси, экспертиза хулосалари судланувчи шахсини тавсифловчи тавсифнома кўринишида бўлади.

Шундай қилиб, суд терговининг яқунловчи қисми шундай муҳим процессуал момент ҳисобланадики, ундан сўнг процесс иштирокчилари уларни суд терговини қайта тиклаш ҳақидаги илтимосномаси қаноатлантирилса у ёки бу материаллар билан тўлдириши мумкин.

Ундан ташқари ҳимоячи процесснинг бошқа иштирокчилари томонидан тақдим этилган қўшимча далилларга ҳам ўз фикрини билдириши керак.

Суд тергови тугаганидан сўнг суд қораловчи, жамоат айбловчиси, фуқаролик жавобгар ва фуқаровий даъвогар ёки уларнинг вакиллари, ҳимоячи нутқларидан иборат бўлган музокараларини бошлайди. Суд музокараларида, шунингдек жамоат ҳимоячиси ҳам иштирок этиши мумкин.

Одатда суд музокараларида судланувчи иштирок этмайди, агарда ишда химоячи сифатида адвокат иштирок этса. Баъзи процессуалист олимлар суд музокараларида жамоат химоячиси иштирок этса ҳам судланувчининг иштироки мажбурий эмас деб таъкидлашади. Биз бу фикрга қўшила олмаймиз. Биринчидан, жамоат химоячиси профессионал химоячи-адвокатни ўрнини боса олмайди, чунки адвокат кўпроқ ҳуқуққа ва химоя бўйича тажрибага эга. Иккинчидан, жамоат химоячиси судланувчининг топшириғи бўйича эмас, балки жамоа топшириғи бўйича ҳаракат қилади.

Шундай ҳолатлар ҳам бўлиб турадики, ишда ҳам химоячи ҳам жамоат химоячиси иштирок этади. Бунда музокарада дастлаб химоячи (адвокат) ўз нутқи билан чиқиши мақсадга мувофиқдир, чунки жамоат химоячисининг химоя позициясини тўғри англашга имкон беради.

Суд музокаралари—суд муҳокамаси босқичининг мустақил қисмидир. Унда иштирокчилар ўзларининг нутқлари, репликалари орқали суд терговиди текширув ва тадқиқот предмети бўлган барча далилларни баҳолашади, анализ қиладилар, ундан ташқари содир қилинган қилмишининг ижтимоий—сиёсий ва ҳуқуқий нуқтаи назардан қоралашади (ёки оқлашади), судланувчи шахсини тавсифлаш, эълон қилинган айбловга ўз фикрини билдириш, у ёки бу жазони қўллаш ҳақида, жазодан озод қилиш ёки бутунлай оқлаш тўғрисида фикрлар билдиришади.

Химоячининг химоя нутқи³¹ суд музокараларида муҳим ўрин эгаллайди. Химоячи ўзининг нутқиға ишнинг бошланишидан (дастлабки терговидан) суд музокараларигача тайёрланиши лозим. Чунки химоя нутқидаги муваффақиятлар ишнинг чуқур ва ҳар томонлама билишга, химоя учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатларни аниқлашга, иш материалларини жиддий таҳлил қилишга, барча аргументларни мантиқий ва ҳуқуқий жиҳатдан текширишга, ишни тўғри ижтимоий-сиёсий баҳолашга боғлиқ бўлади.

³¹ Ушбу мақолада «Химоя нутқи» деганимиз — бу ҳақда яна бир мақола кўриш керак.

4-§. Ҳимоя нутқи

Жиноят ишлариини судда кўрилишида адвокат судланувчининг ҳимоячиси сифатида ҳимоя нутқи билан иштирок этса, жабрланувчининг, фуқаровий даъвогарнинг, фуқаровий жавобгарнинг вакили сифатида эса уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимояси нутқи билан чиқади. Судда далилларни текшириш ва унга баҳо бериш босқичида ҳимоячининг ҳимоя нутқи процессуал ва тарбиявий аҳамиятга эга.

Ҳимоя нутқи-бу ҳимоянинг мустақил ва муҳим воситаси бўлиб, унинг ёрдамида ишнинг ҳақиқий ҳолатлари чуқур анализ қилинади, судланувчининг шахси баҳоланади ва бу асосларда иш бўйича хулоса қилинади. Ҳимоя нутқида конкрет жиноят ишининг ижтимоий сиёсий аҳамияти тавсифланади, айблов асосига қўйилган далиллар таҳлил, содир этилган қилмиш ҳуқуқий таҳлил ва квалификация қилинади, судланувчининг шахси тавсифланади шунингдек жазога оид масалалар кўриб чиқилади ва ҳ.к.

Ҳимоя нутқини тузишда ҳимоячи процессуал ва моддий қонун талабларидан, иш ҳолатларидаги далилларнинг таҳлили ва баҳоланиши ички ишончига асосланади. Ҳимоячи жиноят процессида иштирок этар экан, у муҳим давлат аҳамиятига эга бўлган ижтимоий функцияни бажараётганлигини унутмаслиги керак. У жиноятни ҳимоя қила олмайди ва судланувчини ҳимоя қилиш билан бирга у содир этган қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини яширишга ҳам ҳаққи йўқ. Бундан ҳимоячида ҳимоя нутқида кўриб чиқилаётган ишни тўғри ижтимоий сиёсий баҳолаши мажбурияти келиб чиқади. Албатта, бундай қилиш ҳар доим ҳам осон эмас, чунки ҳимоячи жиноятни қоралиши билан бирга судланувчини ҳимоя қилиши лозим. Демак содир этилган қилмишни принципиал жиҳатдан баҳолаш ва айти пайтда судланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини эффeктив ҳимоя қилиш учун, у жуда яхши, ҳам сиёсий ҳам ҳуқуқий тайёргарлик кўриши керак.

Баъзи бир ҳимоячилар «ишни ижтимоий-сиёсий баҳолаш бў- айбловчининг функциясидир» деб ҳисоблашади.³² Биз бундай фикрларга қўшила олмаймиз, чунки конкрет ишни ижтимоий-сиёсий моҳияти ҳимоячи томонидан баҳоланмаса, унинг нутқини ҳам ижтимоий, ҳам тарбиявий аҳамияти йўқолади, чунки ҳимоячи нутқининг ижтимоий аҳамияти, унинг тарбиявий фаолияти, айнан ижтимоий сиёсий тавсифдан келиб чиқади.

Ишнинг ижтимоий-сиёсий тавсифи ҳимоя нутқининг бошқа қисмлари билан специфик боғланиши керак. Ҳимоя нутқининг сифатлилиги (самарадорлиги)ни белгиловчи далилларга унинг мақсадлилиги, асосланганлиги, бош ғоянинг мавжудлилиги ҳисобланади.

Нутқнинг бошланғич қисми муҳим аҳамият касб этиб, ҳимоя даъволарини ривожлантиришга, асослантиришга замин яратади. Чунки бунда жинойт ходисаси ва мазмуни, ишнинг ижтимоий сиёсий аҳамияти, далилларнинг ўзига хослиги, айбловнинг асосий фактлари ва ҳ.к.ларни баён этади.

Ҳимоя нутқининг бошланғич қисмини тўғри танлаб, ҳимоячи иш бўйича текширилган далилларни ҳимоя нуқтаи назаридан таҳлил қилинадиган қисм, яъни нутқнинг марказий қисмига ўз эътиборини қаратиб далилларни таҳлил қилиш асосида ўз ҳимоясидаги шахснинг айбсизлиги ёки айблилик даражасини асослантиради, жинойтни квалификация қилиш ва тайинланиши мумкин бўлган жазо чоралари ҳақида ўз фикрини билдиради.

Ҳимоя нутқи мазмунан ва шаклан бир хил бўлиши, бир хил композицияга эга бўлиб, ҳимоя тезисларини кетма-кетлик асосида ривожлантириши лозим.³³

Ҳимоя нутқидаги ҳар бир савол, муаммо, иш бўйича комплекс тадқиқ этилаётган масала бўйича жойлашиши лозим. Иккинчи даражали ҳолатлар ишнинг асосий мазмун-моҳиятига халақит (таъсир) қилмаслиги керак. Бу фикрга биз тўлиқ қўшилаемиз.

³² Ðà÷è ñîâ. ääâîèàðîâ, Ñáíðíèè, Ì., 1968. 8-бет.

³³ Ñàðèèñýíü Æ.Ï. Çàùèðíèè â óâîèíáîî ïðíòáññâ. Õ., 1971. 160-бет.

Ҳимоя нутқини тузишда ҳимоячи қонуний ва мантиқий қоидаларга асосланиши, фактларни, ўз эътирозларини мантиқий нуқтаи назаридан билдириши, ишончли ҳаракат қилиши керак. Мантиқ қонун-қоидаларига риоя этилиб тузилган нутқ ўзида кетма-кетлик, асослантирилганлик, қарама-қаршилиқларнинг йўқлиги, муайян ҳолатларнинг специфик боғлиқлиги ва ҳимоя фактларининг ишончилигини акс эттиради.

Бундан ташқари, ҳимоя нутқини тузишда ҳимоячи ўз ҳимоясидаги шахснинг позицияси (нуқтаи назари) билан нутқ ўртасидаги муносабатларни тартибга солиши керак. Чунки амалиётда баъзи судланувчилар айбига иқроп бўлиши, айбни тўлиқ ёки қисман тан олмаслиги мумкин.³⁴ Бундай ҳолатларга эътибор бермаслик салбий оқибатларга олиб келади.

Ҳимоячи нутқининг самарадорлиги дастлаб, унинг асосига қўйилган далилларнинг қанчалик ишончилигига боғлиқдир. Жиноят процессида далиллар назарияси ва исботлаш амалиёти муаммоларини чуқур таҳлил этмай, шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳимоя нутқида иш бўйича тўпланган ҳар қандай далиллар ва уларнинг манбаларини таҳлил қилиш имконияти мавжуддир. Айнан шу мақсадда ҳам нутқ тезисланган бўлиши лозим.

Ҳимоя нутқини тузишда ҳимоячи далилларни таҳлил этар экан, қуйидагиларга асосий эътиборини қаратиши лозим:

судланувчи хатти-ҳаракатларини тўғри баҳолаш (аниқлаш)и;

жиноят иштирокчиларини аниқлаши;

айб шаклини аниқлаши;

жавобгарликни истисно этувчи ёки енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлаши;

умуман ижтимоий хавfli қилмиш содир этилган-этилмаганлигини аниқлаши;

³⁴ Ало ғанаёа аўеё÷à Андижон 0àùàð æéíÿò èøèàðè áúéé÷à ñóäèíèíà 2003 èè 15 февралàà óó=àðí È.íèíà èøè èúðèèàáíàà, ñóäèáíóâ÷è ààñòèààèè óàðáíáàà ùç àéáéàà è=ðíð áúèàáí, áèðí= ñóá íóùíèàíàñè æàðà,íèàà áàð÷à àéáéíáíè ðàà ÿòàáí. Ало ўна ùèíÿ ïíçèòèÿèíè ñàðíñèíààà ñíèèá =úèèá èàèèøíá÷èèèèèàðàà íèèá èàèàáí. Андижон 0àùàð æéíÿò èøèàðè áúéé÷à ñóäèíèíà 2003 èèè æíðèè àððèàèèáí.

агар у ёки бу қилмиш муайян судланувчи томонидан содир этилган бўлса, ушбу қилмишда жиноят таркиби бор-йўқлигини аниқлаш.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, ҳимоячи муайян бир нутқни тузар экан ва унинг асосига у ёки бу далилларни қўйиб таҳлил қилар экан, ҳар доим ҳам конкрет жиноят ишидан келиб чиқиб бу масалаларни ҳал қилади. Чунки ҳар бир жиноят иши ўзига хос бўлиб, бу бўйича штамп (бир хиллик) бўлиши мумкин эмас. Ҳимоячининг судланувчини оқлаш ёки айбини енгиллаштириш ҳақидаги хулосаси асосланган бўлиши лозим. Чунки, фақат шундагина ҳимоячининг иш бўйича хулосаси тўғри таъминланиши мумкин. Бу ерда, кейинчалик ҳимоячининг ҳар қандай тахминлар, гипотизалар, фикрномалар, умумий ва ягона баёнотлар суд томонидан мустаҳкамланса, тан олинса ишончли бўлиши мумкин ҳамда уларнинг ёрдамида айбловнинг ҳар қандай тезисларини инкор этиши ва айблов фактларининг ишончилигига шубҳа туғдирадиган масалалар кўтарилиши мумкин. Бундан ташқари, иш бўйича тўпланган ва судда мазмунан текширилган ишончли далилларга суянган ҳолда ҳимоячи ўз ҳимоясидаги шахс хатти-ҳаракатларининг ҳуқуқий квалификациясини ҳимоя позициясидан асослантириб беради.³⁵

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мантиқ қонун–қоидаларига асосланиб тузилган ҳимоя нутқи ҳар доим ҳам ижобий самарасини беради.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, жиноят иши бўйича ҳимоя нутқини тузишда жиноятнинг объекти ва объектив томони, субъекти ва субъектив томонини аниқлаш жуда мураккаб масала ҳисобланади. Чунки улар иш бўйича тўпланган барча далилларнинг комплекс тадқиқи натижасида таҳлил қилинади ва булар бўйича объектив хулоса чиқарилиши лозим.

Жиноят ишини ҳар томонлама текшириб чиқиш учун жиноят содир этилган вақт, жой, усул ва методларини ва иш ҳолатларини тиклаш учун бошқа ҳолатларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Бу ўз навбатида ҳар бир

³⁵ Ёаіаòîâ Ñ.Ă. Àââîêàò-ñóáúâêò îðîðâññêîíâëüíîê çàщêòы. // Àââîêàòñêàу îðàêòèèà. - 1999. -¹ 1-2. -10-бет.

ҳолатни ҳимоя нутқининг марказида бўлишини талаб қилади. Ҳимоя нутқида баъзан жиноятнинг объектив томонлари аниқ чегаралар билан ажиратилмайди ва оқибатда битта жиноий хатти-ҳаракат учун бир неча жиноят белгиларини кўрсатишга ўринишиб одил судловни чалғитиб қўяди. Бу ҳимоячининг жиноят объекти ҳақида аниқ тушунчага эга бўлмаслигидан келиб чиқади.

Баъзи бир ҳолларда ҳимоячи назаридан жиноят таркибининг муҳим бўлган элементлари, яъни жиноят субъекти (ақли норасолик, субъект ёши ва доираси, касби, судланганлиги) ва субъектив томони (қасдан содир этилиши, жиноий ўз-ўзига ишониш, жиноятнинг мотив ва мақсади)га аҳамият бермайди. Ваҳоланки айнан шу белгилар жиноятнинг оғир-енгиллигини белгилаб беради.

Ҳимоя нутқининг муҳим таркибий қисми бўлиб судланувчи шахсининг характеристикаси ҳисобланади, чунки айнан шу нарса суд томонидан ҳукм чиқарилишида биринчилар қаторида ҳисобга олинади. Бунда ҳимоячи ҳимоя позициясидан келиб чиқиб ўз ҳимоясидаги шахсни ҳар томонлама ва тўғри тавсифлашга киришади.

Шунинг учун ҳимоя нутқининг қайси қисмида шахсни тавсифлаш мақсадга мувофиқ деган савол туғилади. Баъзи бир олимларнинг фикрича, буни охирида қилган лозим.³⁶

Иккинчи гуруҳ олимларнинг фикрича, айнан судланувчининг шахси билан ҳимоя нутқини мақсадга мувофиқдир.³⁷ Учинчиларнинг фикрича, шахс ҳақида жиноят таркибининг субъектив томонини муҳокама қилинаётганда гапириш лозим.³⁸ Профессор Г.П.Саркисянцнинг фикрича, бу борада бирон бир рецепт бериш мумкин эмас, чунки ҳимоя нутқи ҳар бир конкрет жиноят иши ҳолатларидан келиб чиқиб тузилади. Бунда ишда мавжуд далиллар,

³⁶ Ё.П.Саркисянц Г.П. Ақли норасолик ва жиноятнинг таркибининг субъектив томони. Ё.П.Саркисянцнинг фикрича, бу борада бирон бир рецепт бериш мумкин эмас, чунки ҳимоя нутқи ҳар бир конкрет жиноят иши ҳолатларидан келиб чиқиб тузилади. Бунда ишда мавжуд далиллар,

³⁷ Ақли норасолик ва жиноятнинг таркибининг субъектив томони. Ё.П.Саркисянцнинг фикрича, бу борада бирон бир рецепт бериш мумкин эмас, чунки ҳимоя нутқи ҳар бир конкрет жиноят иши ҳолатларидан келиб чиқиб тузилади. Бунда ишда мавжуд далиллар,

³⁸ Оқибатда битта жиноий хатти-ҳаракат учун бир неча жиноят белгиларини кўрсатишга ўринишиб одил судловни чалғитиб қўяди. Бу ҳимоячининг жиноят объекти ҳақида аниқ тушунчага эга бўлмаслигидан келиб чиқади.

судланувчининг айбловга муносабати, ҳимоячининг позицияси ва бошқа ҳолатлар ҳисобга олинади.³⁹

Бу фикрга биз ҳам тўлиқ кўшилаемиз, чунки таҳлил қилинадиган далилларга қараб ҳимоячининг позицияси аниқланади ва шундан келиб чиқиб судланувчига тавсиф берилади. Бу ҳар бир алоҳида ишда ҳар хил тус олади.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, судланувчи шахсини тавсифлаш суд мажлисида ўтирганлар учун ва умуман жамоатчилик учун ҳамда судланувчи учун катта тарбиявий аҳамиятга эга. Шунинг учун судланувчи шахсини чуқур ўрганиб чиққан ҳимоячилар ҳимоя нутқини тузишда ва айблов даъволарини рад этишда унинг асосига ишончли далилларни кўяди. Бундан ташқари, вояга етмаган судланувчи ёки жисмоний ёхуд руҳий камчилиги бор шахсларни шахсини ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки кўп ҳолларда вояга етмаганларни жалб қилиб содир этиладиган жиноятларда ёки судланувчини визуал кўздан кечирганда унинг жисмоний ёхуд руҳий касаллигини билиб олиш мумкин эмас, ундан ташқари баъзи бир ота-оналар ўз фарзандларининг бундай камчилиги борлигини ҳар доим айтавермайди.⁴⁰ Фақатгина шахсини ўрганиб чиққандан кейин у ёки бу объектив хулосага келиш мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, судланувчи шахсини ҳимоя нутқида тавсифлаш жиноятни келтириб чиқарувчи сабаб ва шарт-шароитлар билан бирга таҳлил этилиши нуқтаи назардан баҳоланиши керак. Бу нарса ўз навбатида жазони индивидуализация қилишга, суд жараёнинг тарбиявий аҳамиятини кучайтиришга ҳамда жиноятларни профилактика қилишга муҳим восита ҳисобланади.

Ҳимоя нутқининг асосий қисмларидан бири бу–тайинланиши мумкин жазо чораси ҳамда судланувчини оқлаш ва фуқаровий даъво қўзғатиш ҳақидаги хулосасидир. Чунки адолатли жазо тайинлаш жиноят қонунини

³⁹ Наҳеҳеҳуё А.Ў. Ҷашеҳеҳе а оаеиәаиәиә иәиәәәә. Ө., 1971.172-бет.

⁴⁰ Аәеәуәә А.Ў. Іәеиәиәә аиәиәиәе Ҷашеҳеҳе иә оаеиәаиәиә аәәәи. // Аиә. е иәәәи. -1999. -
14. -33-бет.

тўғри қўлланишининг ажралмас қисмидир. Муайян жазо тайинлашни тўғри танлаш ҳар доим ҳам иш ҳолатларини, яъни барча ҳуқуқий ва фактик масалаларни тўғри ечиш, далилларни ҳамда судланувчи айбини оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи ҳолатларни ҳар томонлама ва объектив текширишга боғлиқдир.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, баъзи ҳимоячилар мантиқан йўл тутмайди, масалан, суд муҳокамаси жараёнида уларга ўз эътирозларини билдириш шароити яратилиб берилса бундан фойдаланмай, охириги сўз берилганда асоссиз енгил жазо ёки умуман жавобгарликдан озод этишни сўрайдилар. Ҳимоячилар бундай қилиш учун дастлаб ўз талабларини асослаб бериши керак. Ҳимоячининг у ёки бу конкрет жазони тайинлаш ҳақидаги талаби ҳар доим ижобий натижага олиб келмаслиги мумкин. Сабаби қонун бўйича тайинланадиган жазонинг альтернативаси суд ички ишончи бўйича белгиланиши мумкин. Бунда ҳимоячи сўраган жазо оғирроқ ёки умуман енгил бўлиб қолиши мумкин.

Ундан ташқари ҳимоя нутқида фуқаролик даъвоси, уни асослантирувчи ашъвий далиллар ҳамда ушбу даъво бўйича жавобгар шахслар доираси ҳақида қайғуриш мазкур нутқни қанчали асослилигини, унинг жиддийлигини, фуқаролик-ҳуқуқий аҳамиятини ҳам кўрсатади.

III -БОБ. ҲУҚМЛАР, АЖРИМ ВА ҚАРОРЛАРНИНГ ҚОНУНИЙЛИГИ, АСОСЛИЛИГИ ВА АДОЛАТЛИЛИГИНИ ТЕКШИРИШДА ҲИМОЯЧИНИНГ ИШТИРОКИ

Ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текширишнинг умумий шартлари 1994 йил 22 сентябрда қабул қилиниб, 1995 йил 1 апрелда кучга кирган Ўзбекистон Республикаси

Жиноят-процессуал кодексига янги 55-боб қилиб киритилган. Бу боб ўз ичига ЖПКнинг 478-моддаларини олади. Ҳукм ажрим ва қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текширишнинг умумий шартларига қуйидагилар киради:

- Юқори инстанция судларининг қуйи инстанция судлари фаолияти устидан назорат ва юқори суд кўрсатмаларининг мажбурийлиги;
- Суд қарорлари устидан шикоят бериш эркинлиги ва протест келтириш ҳуқуқи;
- Жиноят ишининг юқори суд томонидан кўрилишида прокурорнинг иштироки;
- қушимча материаллар тақдим этиш ҳуқуқи;
- Юқори судда жиноят ишини кўриш чегараси ва муддатлари;
- Ҳукмни бекор қилиш ёки ўзгартириш асослари;
- Жиноят ишини апелляция, кассация ёки назорат тарзида кўрувчи суднинг ваколатлари;
- Жазони кучайтириш ва оғирроқ жиноятга доир қонун моддаларининг қўлланишга йўл қуйилмаслиги;

Суд ҳукми, ажрми ва қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилиги, апелляция, кассация ва назорат тартибида текширилиши мумкин.

Апелляция судларининг жорий этилиши эса Жиноят процессида ҳукмларни қонунийли, асослантилганлиги ва адолатлилигини текшириш босқичида муҳим ўзгаришларга сабаб бўлади. Шунга мувофиқ равишда ЖПКнинг 76, 409, 473, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 490, 491, 493, 494, 495, 496, 497-моддаларига ўзгартиришлар киритилади ҳамда ЖПК 55-боб билан тўлдирилди.

Суд ҳукмининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш 2001 йил апрел ойида ЖПКга киритилган ўзгаришга кўра юқорида кўрсатиб ўтганимиздек, учта турда олиб борилади: апелляция, кассация ва назорат.

Апелляция тартибида суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукмлари устидан берилган шикоят ёки протест асосида иш юритилади. Шикоят бериш ҳуқуқига маҳкум, унинг ҳимоячиси, қонуний вакили, шунингдек жабрланувчи, унинг вакили ҳукмнинг фуқаровий даъвога дахлдор қисми устидан фуқаровий даъвогар фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари оқлов ҳукмлари устида оқланган шахс, унинг ҳимоячиси ва қонуний вакили шикоят беришга ҳақли, тегишлилигига қараб ваколат берилган прокурор протест келтиради (ЖПКнинг 480-модда).

Жиноят-процессуал кодексининг 497²-моддасида кўрсатиб ўтилган шахслардан ҳар бири, процесснинг бошқа иштирокчилари апелляция шикояти берганлиги ёки бермаганлигидан қатъи назар, суд чиқарган ҳукм устидан мустақил равишда апелляция шикояти беришга ҳақлидир.

Судланувчи одатда ҳукмнинг фақат унинг ўзига тааллуқли қисми устидан шикоят беради. Бироқ, ишда судланувчилар ўртасида бир-бирига зид манфаатлар бўлса, бундай ҳолларда бир маҳкумнинг шикоятида бошқа маҳкумларнинг манфаатларига дахл этилиши мумкин. У.А.Тухташевнинг таъкидлашича “битта маҳкум бошқа маҳкумнинг шикоятига, агар уларнинг манфаатлари ўртасида зиддият бўлса, ўз эътирозларини бериши мумкин”⁴¹.

Ҳимоячи ҳуқуқларнинг мустақил субъекти бўлганлиги учун ҳам апелляция шикоятини у ўз ташаббуси билан беришга ҳақли. Прокурор қонуний ва асосли бўлмаган ҳар бир ҳукм устидан, ҳукм кимнинг манфаатини бузмасин, апелляция тартибида протест билдириши шарт.

Ҳукм устидан унинг бутун матни бўйича ҳам, муайян бир қисми бўйича ҳам шикоят берилиши ва протест билдирилиши мумкин. Ҳукмнинг шикоят берилиши ёки протест билдирилиши мумкин бўлмаган қисмининг ўзи йўқ. Ҳукмнинг фақат қарор қисми устидан шикоят бериш ёки протест билдириш деб ўйлаш хато. Тўғри, одатда ҳукмнинг айни шу қисмига, яъни жиноят тавсифи, жазо меъёри устидан шикоят ва протест кўпроқ берилади.

⁴¹ Тухташева У.А. Жиноят процессида апелляция: Ўзв =ылланмаси. / Ю.ф.д., проф. М.Ў.Рустамбаев ташрири остида. –Т.: ТДЮИ, 2004. – 17-бет.

Лекин шикоят ва протест ҳукмнинг кириш қисмига ҳам, тавсиф-асослантувчи қисмига, айниқса ҳукмнинг асослари, айрим қоидалари, таърифлари ва шу кабиларга ҳам тааллуқли бўлиши мумкин.

Иш бўйича бир нечтадан судланувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ва фуқаровий жавобгар бўлса, уларнинг ҳар бири мустақил равишда шикоят бериш ҳуқуқига эга. Улардан биронтасининг шикоят беришни рад этиши ёки берилган шикоятни қайтариб олиши бошқаларнинг ҳукм устидан шикоят беришига тўғанок бўлмайди. Ҳукм устидан шикоят, юқорида айтилганидек, унинг тўлиқ матни бўйича ҳам, ҳукмнинг муайян бир қисми, айтайлик судланувчилардан бирига тааллуқли қисми бўйича ёки судланувчи содир этган қилмишлардан бири бўйича, жиноятнинг тавсифи ёки жазо меъёри қисми бўйича, фуқаровий даъво қисми ёки ашёвий далиллар тақдири қисми бўйича ҳам берилиши мумкин. Ҳукмнинг муайян бир қисми бўйича шикоят берилиши апелляция инстанцияси учун умуман ҳукмнинг қонунийлиги ва асослилигини текшириш йўлига монелик қилмайди.

Жиноят-процессуал кодексининг 497²-моддаси фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари, шунингдек оқланган шахс, унинг ҳимоячиси ва қонуний вакилининг апелляция шикояти беришга ҳақли бўлган доираси белгилаб қўйилган. Шикоят берувчи бошқа субъектлар (маҳкум, унинг ҳимоячиси ва қонуний вакили, жабрланувчи ва унинг вакили) хусусида шуни айтиш мумкинки, уларга шикоят бериш ҳуқуқи борасида ҳеч қандай чеклов белгиланмаган⁴².

Жиноят процессуал Жиноят процессининг мустақил босқичларидан бири-суднинг қонуний кучга кирган ҳукмларини кассация тартибида кўриб чиқилишидир.

қонуний кучга кирган суд ҳукми, ажримининг кассация тартибида кўриб чиқилиши биринчи инстация суди томонидан йўл қўйилган хатони тузатиш имконини беради.

⁴² Тухташева У.А. Жиноят процессида апелляция: Ыўв =ылланмаси. / Ю.ф.д., проф. М.Ў.Рустамбаев ташрири остида. –Т.: ТДЮИ, 2004. – 18-бет.

Лекин судланувчи вояга етмаган бўлса жисмоний, рухий камчилиги бўлса, унинг кассацион шикоят келтиришдан воз кечиши ҳимоячи учун мажбурий характерга эга эмас.

қонунда кассацион шикоятнинг қатъий формаси белгиланмаган. Ҳимоячи кассацион шикоят ким томонидан келтирилаётганини, ҳукмнинг қонуний асосланмаганлиги нимадан иборат эканлигини кўрсатиб, бунда далилларга ҳавола қилади, иш варақларини кўрсатади ва қайси қонун талаблари бцзилганлигини кўрсатиб унинг илтимоси қандай эканлигини баён этади, шикоятга кўл қўйиб ўз муддатида топширади.

Кассация тартибида шикоят келтириш муддати ЖПКнинг 500-моддасига асосан биринчи инстанция судининг ҳукми устидан шикоят ва протестлар ҳукм эълон кундан эътиборан ўн сутка ичида, маҳкум, оқланган шахс, жабрланувчи томонидан эса, унга ҳукм нусхаси топширилган кундан эътиборан ўн сутка ичида берилиши мумкин.

Ишни кассация суди мажлисида кўришда ҳимоячининг иштирок этиши жинойт процессуал қонунчилигининг моддаларида мустаҳкамланган. (ЖПКнинг 479-моддаси).

Ҳимоячининг кассация инстанциясидаги иштироки маҳкумнинг бу босқичда ҳимоя ҳуқуқи билан таъминлашнинг муҳим воситасидир.

Кассация инстанциясида ишнинг кўрилиши ҳақида, кассация шикояти берган шахс, ҳимоячи, шунингдек берилган шикоят ёки протест кимнинг манфаатларига тааллуқли бўлса, ана шу процесс иштирокчилари суд томонидан ишнинг кўрилиш вақти ва жойи ҳақида хабордор қилиниши лозим.

Кассация инстанцияси суди ишни судланган шахс ёки унинг ҳимоячисининг иштирокисиз, суд мажлиси вақти ва жойи тўғрисида уларни хабардор қилмасдан туриб кассация инстанцияси суди ишни кўрган бўлса, бу ҳолда жинойт процессуал қонун нормаси талабларини қўпол бузилиши ҳисобланади ва кассация инстанцияси чиқарган ажримини бекор қилишга асос бўлади.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди кассация инстанцияси тартибида А. ва В.ларнинг ишини ўзгаришсиз қолдириб маҳкумлар ва химоячининг шикоятларини қондирмади. Ҳарбий суднинг раиси протест келтириб, кассация ажримини бекор қилиш масаласини кўйди.

Иш материалларидан кўришиб турибдики, маҳкумлар А. ва В. кассация инстанциясида қатнашиш учун химоячи билан битим тузганлар, лекин химоячиларга ишни кассация инстанциясида кўриш вақти ва жойи ҳақида хабар қилинмаган.

Кассация инстанцияси химоячиларнинг иштирокисиз ишни кўриб, маҳкумларга малакали ҳуқуқий ёрдам беришдан маҳрум қилган, бу эса жиноят процессуал қонун талабларини қўпол бузилиши ҳисобланади.

Ҳарбий суд ҳайъати иш материалларини кўриб чиқиб юқоридаги асосларга кўра, кассация ажримини бекор қилди ва ишни бошқадан кассация инстанциясида кўриб чиқиш учун юборди.⁴⁵

«Химоячи иш кассация инстанциясида кўрилаётган вақтда узрли сабаблар билан иштирок эта олмаса, ишни кўришни бошқа кунга қолдиришни сўраб илтимоснома қилади ва унинг илтимоси қаноатлантирилиши лозим. Химоячининг иштирокисиз ишни кўриш жиноят процессуал қонунчилигига зиддир».

Кассация инстанцияси судида химоячи, ўзига ва маҳкумга шахсан суд мажлисида иштирок этиб тушунтириш беришларини сўраб илтимоснома келтирган бўлса ва кассация инстанцияси суди уларнинг иштирокисиз кассация шикоятини кўриб чиққан бўлса, маҳкумнинг химоя ҳуқуқи қўпол бузиш ҳисобланади.

Масалан, Ф.нинг иши бўйича химоячиси ҳукм устидан кассация шикоят келтирадилар. Иккинчи инстанция суди 6 март куни ишни кўришга тайинлаб, маҳкум ва унинг химоячисига хабар қилинган. Маҳкум Ф. ва унинг химоячиси 6 март куни соат 14:00 ларда етиб келадилар, аммо кассация инстанция суди бу вақтга келиб ишни кўриб чиққан бўлади.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди кассация инстанцияси тартибида А. ва В.ларнинг ишини ўзгаришсиз қолдириб маҳкумлар ва химоячининг шикоятларини қондирмади. Ҳарбий суднинг раиси протест келтириб, кассация ажримини бекор қилиш масаласини кўйди. 2002 йил.

Тошкент шаҳар суди жиноят ишлари бўйича судлов ҳайъати Тошкент шаҳар прокурори маҳкумнинг ҳимоя ҳуқуқи бузилганлиги сабабли кассация суди ажримни бекор қилиш тўғрисидаги протестни рад этган. Республика Бош Прокурорининг ўринбосари, Республика Олий суди жиноят ишлари бўйича судлов ҳайъатига қуйидаги асосда протест келтирган:

Тошкент шаҳар суди раёсати Тошкент шаҳар прокурори протестини рад этиб, кассация инстанцияси суди камида уч кун қолганда тарафларни иш кўриш вақти ҳақида хабардор қилган.

Ф.нинг иши 6 март куни соат 12:00га тайинланган. Ф. ва унинг ҳимоячиси ўз вақтида келмаганлиги туфайли кассация суди уларнинг иштирокисиз иш кўришига эга деб кўрсатилган.

Иш материалларидан шу аниқландики, Ф. ва унинг ҳимоячиси шаҳардан ташқарида яшаганлар, ишнинг кўрилиши куни уларга айтилган. Ҳимоячи Тошкент шаҳар судига телеграмма юбориб, шахсан ўзи тушутириш бермоқчи бўлганлигини кўрсатган. Бу ҳолатларни эътиборга олмай, шаҳар суди ҳимоячининг илтимосномасига юзаки ёдошиб, маҳкумнинг ҳимоя ҳуқуқини бузган.

Республика Олий суди жиноят ишлари бўйича судлов ҳайъати протестни қаноатлантириб, кассация ажримини бекор қилди ва ишни кассация тартибида кўришга тайинлади.⁴⁶

«Кассация шикояти мустақил процессуал ҳужжат, адвокатнинг сўзга чиқиши эса мустақил процессуал ҳаракат бўлиб ҳимоя воситаларидан бири бўлиб ҳисобланади».

Ҳимоячилар томонидан кассация шикоятларини тузишда камчиликларга йўл қўйилган. Улар иш материаллари билан чуқур танишмайдилар, кўп эпизодли, кўп жилдли ишлар бўйича чиқарилган ҳукмларни тўлиқ ҳамма эпизодлар бўйича айблов шаклланганлигига ҳукм ЖПК нормаларига мувофиқлигига, эҳтимоллар асосида ёзилган бўлиши

⁴⁶ Ὑπάλληλοι Ἐπιπέδα. 2002 έέέ.

мумкинлигига эътибор бериб, Олий суд Пленуми қарорларига асосланиб кассация шикоятини тузиб чиқсалар мақсадга мувофиқ бўлади.

«Ҳимоячилар кассация шикоятларида ўз илтимосларини енгил жазо қўллаш, ҳукми бекор қилиш, ишни қўшимча терговга юбориш тўғрисида аниқ равшан, конкрет ёзишлари керак. Кассация суди ваколоти доирасидан четга чиқадиган масала қўйилмаслиги керак».⁴⁷

Баъзи ҳимоячилар биринчи инстанция суди томонидан камчиликларга йўл қўйилганлигини айтиб ўтадилар, лекин бу камчиликлар қайси ҳолда нималарда намоён бўлишини далиллар билан исботлаб бера олмайдилар.⁴⁸

Айрим ҳолларда ҳимоячилар кассация судида тушунтириш бераётганлирида қатор саналарни, қисмларни, кунларни келтирадилар, бу иккинчи инстанция суди аъзоларига мазмуни тушунарлими, уларни кизиқтирмайди, уларни тушунтиришлари ортиқча штатлар, қатор фамилиялар иш варағига ҳоли аниқ қисқа бўлиши керак. Буларнинг ҳаммаси эса кассация шикоятида кўрсатилади.

Кассация инстанцияси судида ҳимоячи юқоридаги ҳолатларга ўз эътиборини қаратиб, актив иштирок этиши лозим.

Назорат инстанцияси қонуний кучга кирган суднинг ҳукми, ажрим ва қарорларини қонунийлигини назорат тартибида текширишдир.

Назорат инстанциясида ҳимоячининг процессуал вазифаси маҳкумнинг ёки оқланган шахсни ҳимоя қилишдан иборатдир.

қонуний кучга кирган ҳукм ва ажрим (қарор) устидан Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 498-моддасига асосан: маҳкум, унинг ҳимоячиси, қонуний вакили шунингдек, жабрланувчи, унинг вакили суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукми устидан шикоят беришга, прокурор ва унинг ўринбосарлари протест билдиришга ҳақлидир.

⁴⁷ Таваққулов Э.А. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 498-моддасига асосан: маҳкум, унинг ҳимоячиси, қонуний вакили шунингдек, жабрланувчи, унинг вакили суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукми устидан шикоят беришга, прокурор ва унинг ўринбосарлари протест билдиришга ҳақлидир. Ў., 1986. 258-бет.

⁴⁸ Таваққулов Э.А. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 498-моддасига асосан: маҳкум, унинг ҳимоячиси, қонуний вакили шунингдек, жабрланувчи, унинг вакили суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукми устидан шикоят беришга, прокурор ва унинг ўринбосарлари протест билдиришга ҳақлидир. Ў., 1971. 212-бет.

Фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари ҳукмнинг фуқаровий даъвога дахлдор қисми устидан шикоят беришга ҳақлидир.

қонунчиликда қонуний кучга кирган ҳукм ёки ажримга нисбатан шикоят беришга ҳақли шахсларнинг рўйхати қатъий равишда белгиланган ва уни кенгайтириш мумкин эмас.

Ҳукм, ажрим ва қарорларга келтириладиган шикоят ва протестлар бошқа шахслар томонидан тайёрланиши мумкин, аммо назорат тартибида шикоят келтириш ҳуқуқига эга шахс томонидан имзоланиши лозим.

қонуний кучга кирган ҳукмга нисбатан шикоят ва протест келтирмасдан назорат тартибида ишни кўриш ман этилади.

Ҳукмни назорат тартибида қайта кўриб чиқиш муддати белгиланган бўлиб, унда протестдан оғирроқ жиноятга доир қонун моддаларини қўллаш зарурлиги, жазони кучайтириш ёки маҳкумнинг аҳволини оғирлаштрадиган бошқа ўзгаришлар назарда тутилган бўлса, суднинг айблов ҳукмини ёки ажримини (қарорини), шунингдек суднинг оқлов ҳукмини назорат тартибида қайта кўриб чиқишга улар қонуний кучга киргандан кейин бир йил мобайнидагина йўл қўйилади (ЖПКнинг 513-моддаси).

Ҳимоячи, маҳкум, оқланган шахс у ёки бу асосларда суднинг чиқарган ҳукми, қарори, ажрими нотўғри адолатсиз деб ҳисобласа назорат тартибида протест келтириш ҳуқуқига эга бўлган шахслар номига шикоят келтиради.

Назорат тартибида шикоят келтириш ҳимоячи учун мажбурий эмас, лекин маҳкум ундан шуни талаб қилса, ҳимоячи шикоят ёзмасликка ҳаққи йўқ. Ҳимоячи учун шикоят келтириш мажбурий эмас экан, у асоссиз равишда маҳкум илтимосини рад эта олмайди. Ҳар қандай ҳолда ҳам у иш материаллари билан танишиб, шикоят келтиришга асослар йўқлигига ишонч хосил қилиб маҳкумга тушунтириши керак. қонунчиликка асосан бу босқичда ҳам адвокат-ҳимоячи ҳимоядан воз кеча олмайди.

Ҳимоя остидаги шахснинг розилигисиз суд учун унинг ҳимоячидан воз кечиш мажбурий бўлмаган ҳолларда шикоят келтиради.

Ҳимоячининг назорат тартибида протест билдириши ҳақидаги илтимоси ҳам процессуал ҳужжат ҳисобланиб, маълум ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради.

Ҳимоячи томонидан илтимоснома билдирилиши назорат тартибида протест келтиришга ваколатли шахслар томонидан суднинг қонуний кучга кирган ҳукми, ажрими ёки қарори устидан протест бериш масаласини ҳал қилиш учун қуйидаги қарорлардан бирини қабул қилиш лозим:⁴⁹

Илтимосномада келтирилган вазлар ҳукм ёхуд ажрим (қарорнинг) қонунийлиги ва асослигига шубҳа туғдирган ишни талаб қилиб олиш ҳақида;

Илтимосноманинг ўзида, шунингдек унга қўшиб топширилган ёки текшириш чоғида талаб қилиб олинган суд қарори нусхасида ва бошқа материалларда илтимосномада келтирилган вазлар асоссиз бўлиб, протест беришга асос бўла олмаслиги кўриниб турса, ишни талаб қилиб олишни рад этиш ҳақида;

Протест билдириш ваколатига эга бўлган бўйсунувчи прокурор ёки қўйи суднинг раиси томонидан ушбу ишга доир ҳукм ёки ажрим (қарор)га протест билдиришни рад этиш ҳақида қарор қабул қилинмаган бўлса, илтимосномани уларга жўнатиш ҳақида.

Илтимоснома билан мурожаат этган шахсга илтимоснома юзасидан қабул қилинган қарор ҳақида хабар қилинади.

Назорат протести билдириш ҳақидаги илтимосномалар қонунда белгиланган муддатда кўриб чиқилиши лозим. ЖПКнинг 514-моддасига асосан, назорат протести билдириш ҳақидаги илтимоснома бир ойгача бўлган муддатда, иш талаб қилиб олинмаган ва текшириладиган ҳолларда эса икки ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилиши лозим деб кўрсатилган.

Ҳимоячилар назорат тартибида протест билдириш ҳақидаги илтимосномани ёзма равишда ёки протест келтиришга ваколатли шахслар қабулига кириб бевосита оғзаки баён этишлари мумкин, лекин ёзма равишда келтирилган илтимосномалар мақсадга мувофиқ бўлади. Илтимосномаларни

⁴⁹ Ёшқаров Р.Ё. Оқибатларнинг тартибдорлиги ва қонунийлиги ҳақида, 1982. 141-бет.

тасдикловчи ҳужжатларнинг нусхалари илова қилиниши шарт. Аммо ҳар доим ҳам назорат тартибида протест билдириш тўғрисидаги илтимослар ҳар томонлама тўлиқ этиб тузилмайди. Унда айрим ҳимоячилар ўзларининг фикрларини аниқ асосли баён этмайдилар ёки кассация тартибида билдирган илтимосномасидаги вазларни такрорлайдилар.

Кассация шикояти иккинчи инстанция судига иш билан бирга жўнатилади. Назорат тартибида илтимоснома билдириш, кассация тартибида билдирилган илтимосномадан фарқ қилади.

Ҳукм, ажрим (қарор) назорат тартибида кўриб чиқиш босқичида илтимосномани кўриб чиқаётган шахсда ишни тегишли суддан талаб қилиб олиб, текшириб чиқиш зарурлигига ишонч ҳосил қилдириши керак.

Ҳимоячи ўз илтимосномасида ишнинг ҳолатларини қисқача баён этади, иш материалларини анализ қилиб, маҳкумнинг ҳуқуқи ва манфаатини чекловчи барча қонун бузилиши ҳолатларини таъкидлайди. Унинг талаби иш материаллари бўйича уйғунлаштирилган, асосланган ва мақсадга мувофиқ бўлиши керак.

Маҳкумга берилган ижобий тавсифнома, турли маълумотлар, ишончномаларни ҳам илова қилади. Шу билан бирга экспертиза хулосаларини рад этувчи мутахассислардан олган консултация, маълумотларни келтириши мумкин. Бу эса такрорий экспертиза ўтказишни тайинлаш муносабати билан ҳукмни бекор қилишга асос бўлади.

Ҳимоячига протест келтиришни рад этиш ҳақидаги қарор билан танишиб чиқиш учун ҳуқуқ берилган. Бу эса унинг кейинчалик юқори инстанция илтимоснома келтиришини қийналаштиради. Агар ҳимояга шундай ҳуқуқ берилганди қарор сифати учун жавобгарликни оширган ва илтимоснома билан янада чуқурроқ танишиб чиқишни талаб қилган бўларди.⁵⁰

Ҳимоячи келтирилган илтимос ҳаракатлари устидан берилган шахсларга топширилиши мумкин эмас, баъзан амалиётда ҳимоячиларнинг

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўқув-тарбия қўғиш қўмитаси раиси А.И. Раҳмоновнинг "Ўзбекистон Республикасида суд тартиби ва қарорларнинг қўғиш қўмитаси томонидан назорат қилиниши" - Ў., 1974. 228-229-бетлар.

айбланувчининг ҳимоя ҳуқуқи билан таъминланишига тўсқинлик қилади, уни тўлиқ амалга оширилмаслигига олиб келади деб ҳисоблайман.

Юридик адабиётларда ҳимоячининг назорат тартибида иш суд мажлисида кўрилаётганида ҳимоячи ўз хоҳиши билан қатнашиш ҳуқуқини берилиши кўрсатилган. Ҳимоячининг назорат тартибида иш кўрилаётган суд мажлисида қатнашиши унинг илтимосида келтирилган важларни бевосита баён қилиб, асослаб беришда суднинг ҳукми, ажрими, қарори, қонунга ҳилоф ёки асосланмаганлиги ёхуд адолатсизлигига уларни ишонтариб, бу масалаларни тўғри ҳал қилишларида муҳим рол ўйнади.⁵⁴

Демак, ҳимоячининг назорат инстанциясидаги иштироки ҳам маҳкум, оқланган шахсни ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун қонунда белгиланган усул ва воситалардан фойдаланиб, ҳимоя функциясини амалга оширишдан иборатдир.

Ҳимоячи жинойт судлов ишларини юритишнинг ҳамма босқичида иштирок қилиш ҳуқуқига эга экан, ҳудди шунингдек янги очилган ҳолатлар муносабати билан иш юритиш қайтадан бошланганда ҳам ҳимоячи иштирок қилиш ҳуқуқига эга.

ЖПКнинг 522-моддасига асосан янги очилган ҳолатлар муносабати билан иш юритишни қайтадан бошлаш учун қуйидагилар асос бўлади:

- жабрланувчи ёки гувоҳнинг била туриб ёлғон кўрсатув ёхуд экспертнинг била туриб ёлғон хулоса бергани, шунингдек ашёвий далиллар, тергов ҳамда суд ҳаракатлари баённомалари ва бошқа ҳужжатлар сохта эканлиги ёки била туриб ёлғон таржима қилингани, қонунга ҳилоф ва асоссиз ҳукм ёки ажрим (қарор) чиқарилишига сабаб бўлганлиги суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланганлиги;

- иш бўйича тергов ўтказган суриштирувчи ёки терговчи ёхуд терговнинг бориши устидан назорат қилган прокурор томонидан қонунга ҳилоф ва асоссиз ҳукм ёки ажрим (қарор) чиқаришга олиб келган жиной

⁵⁴ Ёшқаров Р.Ё. Оқилол-ишқаровнинг ҳимоянинг назорат тартибида иш суд мажлисида кўрилаётганида ҳимоячи ўз хоҳиши билан қатнашиш ҳуқуқини берилиши кўрсатилган. Ҳимоячининг назорат тартибида иш кўрилаётган суд мажлисида қатнашиши унинг илтимосида келтирилган важларни бевосита баён қилиб, асослаб беришда суднинг ҳукми, ажрими, қарори, қонунга ҳилоф ёки асосланмаганлиги ёхуд адолатсизлигига уларни ишонтариб, бу масалаларни тўғри ҳал қилишларида муҳим рол ўйнади. - Ё., 1982. 146-бет.

суиистеъмолларга йўл қўйилгани суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланганлиги;

- мазкур ишни кўриш чоғида судьяларнинг жиноий суиистеъмолларга йўл қўйгани суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланганлиги;

- ҳукм ёхуд ажрим (қарор) чиқариш чоғида судга маълум бўлмаган, ўз ҳолича ёки илгари аниқланган ҳолатлар билан биргаликда маҳкумнинг айбсизлигидан ёхуд у ҳукм этилганига нисбатан оғирлик даражаси бўйича бошқа жиноят содир этганлигидан ёхуд оқланган ёки иши тугатилган шахснинг айбдорлигидан далолат берадиган бошқа ҳолатлар.

Х У Л О С А.

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий демократик давлат фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлар экан, давлатимизда бу мақсадга эришиш учун кўплаб ислохотлар амалга оширилмоқда, инсон ҳуқуқларни ҳимоя қилиш, жамият аъзоларинини ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга алоҳида эътибор берилгандир. Ушбу мақсадга эришиш борасида адвокатура тизими тубдан ислоҳ қилиниб, унинг мустақиллиги таъминланди.

Конституция Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир фуқаронинг келажагини кафолатлайди. Фуқароларнинг ҳақ ҳуқуқлари, бурчлари тегишли қонунлар билан билан мустаҳкамланган. «Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг барча асосий ғоя ва қоидалари конституцияда сингдирилган. Инсон, унинг ҳаёти, эрки, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа ҳуқуқ ва эркинликлари муқаддасдир».⁵⁵

Президентимиз И.А.Каримов айтганидек: «биз учун фуқаролик жамияти ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсонни ўз-ўзини камол топтиришга монъелик қилмайди, аксинча ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла даражада рўёбга чиқаришга кўмаклашади».

Мустақил республикаимизда ҳуқуқий демократик давлат қурилишига пойдевор қўйиш жараёнида демократик институтларни

⁵⁵ Каримов И.А. Буюк келажагимиз шу=у=ий кафолати. - Т.: Шар=, 1993. - 8-бет.

такомиллаштириш, уларни татбиқ қилиш долзарб масала ҳисобланади. Худди шунинг қатори шахс ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни реал кафолатлашда жиноят процессуал қонунчиликда профессионал ҳимоячининг иштироки, унинг ролини ошириш муҳим ўрин тутди. Бу жиноят процессидаги энг муҳим институтлардан биридир.

Аҳолининг ҳуқуқий онгини ва ҳуқуқ маданиятини ўстиришда, уни такомиллаштиришда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда адвокатуранинг ўрни беқиёсдир. Адвокатлар ўз вазифаларини бажариш чоғида эмас, балки хизматдан ташқари муносабатларда ҳам адвокатура обрўсини тўқадиган, адвокатлик кадр-қимматига ҳамда ҳар қандай хатти-харакатлардан ўзларини тийишлари керак, бу адвокатларга қўйилган қатъий талабдир.

Ҳимоячининг жиноят процессидаги процессуал ҳолати масалаларини ўрганганимизда, ҳимоячининг иштироки билан боғлиқ жиноят процесси босқичларидаги муаммоларни ўрганиш, уларни бартараф этиш усулларини топиш ва бу борада янгиликлар киритишга ҳаракат қилдик. Ваҳоланки, жиноят процессуал қонунчилигининг бу нормаларига қотиб қолган (догма) нарса деб эмас, балки ҳаракатдаги, ривожланишдаги динамик жараён, деб қараш керак. Чунки жамият тараққиёти билан бир вақтнинг ўзида жиноят процессуал қонунчилик ҳам такомиллашиб бормоғи лозим.

Шундай қилиб, жиноят процессида ҳимоячининг процессуал ҳолатига доир масалаларни кўриб чиқиб, амалдаги жиноят процессуал қонунчилигига қуйидаги қўшимчалар киритишни таклиф қилмоқчимиз:

1. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 51-моддасида кўрсатилган дастлабки терговда ҳимоячининг иштирок этиши шарт бўлган ҳолатлар қаторига «Саводи етарли бўлмаган, интеллектуал даражаси паст бўлган шахсларнинг жиноят ишлари бўйича ҳам ҳимоячининг иштироки шарт»лиги ҳақида норма киритиш, чунки

бундай айбланувчилар ҳам барча иш материаллари ёзма равишда бўлганлиги сабабли ўзларининг нимада айбланаётганликларини тўла тушуниб етмасликлари мумкин;

2. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 375-моддасига вояга етмаганлар, жисмоний ва руҳий камчилиги бор айбланувчилар ишнинг мазмун ва моҳиятига тўла тушуниб етишлари учун, иш материаллари билан фақат ҳимоячи билан биргаликда ва бир вақтда таништирилиши шарт эканлигини белгилаш;

3. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 375-моддасига дастлабки терговда иш материаллари билан танишишда баённоманинг мазмуни ва моҳияти кейинчалик айбни оғирлаштириш томонига ўзгартирилишининг олдини олиш мақсадида, айбланувчи ва ҳимоячи ўзлари лозим деб топган иш материалларининг керакли варақларига имзо чекиб, бу ҳақда иш материаллари билан танишиш баённомасига изоҳ киритиши мумкинлиги тўғрисидаги қويدани қўшимча қилиб киритиш;

4. Ўзбекистон Республикаси ЖПК нинг 426-моддасига суд мажлиси баённомаси билан танишишда бу баённоманинг кейинчалик алмаштирилмаслиги, ўзгартирилмаслиги учун айбланувчи ва ҳимоячи ўзлари лозим деб топган баённоманинг варақларига имзо чекиб, бу ҳақда суд мажлиси баённомасига изоҳ қилиб киритиш тўғрисидаги қويدани қўшимча қилиб киритиш;

5. Адвокатнинг жиноят процессида ҳимоячи сифатидаги иштирокини билан боғлиқ қонун нормаларини янада такомиллаштириш зарур. Айниқса, «далиллар тақдим қилиш» ҳуқуқини амалга ошириш жараёнида амалиётда кўпгина муаммоларга дуч келинмоқда. Адвокатлик амалиётини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, айрим ҳолларда ҳимояни мустахкамлайдиган далиллар миждознинг шахсан ўзи ёки унинг қариндошлари томонидан ҳимоячига тақдим этилмоқда. Бунга асосий сабаб тергов органларида айблов йўналиши доимо устун бўлиб

келганлиги учун суриштирувчи ёки терговчи томонидан айбланувчининг ҳолатини енгиллаштирадиган далилларни қабул қилиб олмаслик ёки уларга нисбатан бўлган ишончсизлик туфайли фуқаролар томонидан далиллар ҳимоячига тақдим қилинади.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 198, 200-моддаларида, нарсалар ва ҳужжатларни уларнинг эгаси бўлмиш шахслар ташаббуси билан суриштирувчи, терговчи ёки судга тақдим қилиш мумкинлиги белгиланган. Бизнингча, ушбу моддаларда ҳимоя позициясини мустаҳкамлайдиган, яъни, миждознинг айбсизлигини исботлайдиган ёки айбини енгиллаштиришга хизмат қиладиган нарсалар ва ҳужжатлар уларнинг эгалари томонидан ҳимоячига тақдим қилиниши мумкинлигини белгилайдиган ҳолатларни белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир.

6. Ҳимоячининг «юридик ёрдам кўрсатиш учун зарур бўлган масалалар юзасидан экспертлар хулосаларини, мутахассисларнинг маълумотнома-маслаҳатларида миждознинг розилиги билан сўраш ва ёзма тарзда олиш» билан боғлиқ ҳуқуқининг амалга оширилиши жараёни янада такомиллаштирилиши зарур. Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 180-моддасига адвокатнинг экспертиза ўтказиш ва хулоса бериш тўғрисида мурожаат қилишга ҳақли эканлиги ҳақидаги нормаларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки адвокатларга ушбу ҳуқуқни амалга оширишнинг реал кафолатланиши улар томонидан жиноий иш бўйича ҳимоя функциясининг фаол ва самарали амалга оширилишига ёрдам беради.

7. Жиноят ишида ҳимоя позициясини қўллаб-қувватловчи гувоҳларнинг кўрсатувлари жуда муҳим аҳамият касб этади. Амалдаги қонунчилигимизга кўра ҳимоячи айбловни оқлайдиган ёки енгиллаштирадиган далиллар бериши мумкин бўлган гувоҳни сўроқ қилиш учун тергов органларига илтимоснома киритади. Лекин ушбунини белгиловчи қонун нормалари ҳимоячига сифатли ва самарали ҳимояни

амалга ошириш имконини бермайди. Чунки гувоҳнинг маълумоти баъзида ҳимоя манфаатига мос келмаслиги ёки терговчи томонидан ҳимоянинг гувоҳига тазйиқ ўтказилиши мумкин. Шунинг учун адвокатларга мустақил равишда шахсларни сўроқ қилиш ҳуқуқи таъминлаши зарур. Шахсларнинг адвокат томонидан сўроқ қилиниши дейилганда, уларнинг ўз ихтиёрлари билан ҳимоячига воқеа ва фактлар тўғрисида оғзаки ёки ёзма маълумотлар беришини ва адвокат томонидан хусусий текширув ўтказилиши маъносида тушуниш керак. Адвокатнинг ушбу ҳуқуқи деярли барча ривожланган демократик давлатлар ҳуқуқий тизимида йўлга қўйилган. Шунинг учун адвокатларнинг ҳуқуқларини белгиловчи амалдаги қонун нормаларига «адвокат хусусий текширув чораларини амалга ошириш ҳуқуқига эга» деган қўшимча киритиш зарур.

Шундай қилиб, хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жиноят процессида ҳимоячи процессуал ҳолатини ривожлантириш, такомиллаштириш одил судлов манфаатларига, инсон ҳуқуқлари бузилишини олдини олишга ва уларнинг конституциявий ҳуқуқларини ҳимоя қилишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. РАҲБАРИЙ АДАБИЁТЛАР:

Каримов И.А. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. -Т.: Ўзбекистон, 1992.

Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари.—Т.: Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. –Т.: Ўзбекистон, 1999.

Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон, 2001.

Каримов И.А. Адолат–қонун устоворлигида. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлиснинг 2-чакирик 6-сессиясида нутқи. Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002.

Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш. -Т.: ИПТД Ўзбекистон, 2005.

II. ҚОНУН ВА НОРМАТИВ ҲУЖЖАТЛАР:

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2004.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ва Фармонлари. -Т., 2000.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси, Т.; Адолат, 2004.

Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура тўғрисида»ги қонуни. Т., 1996.

Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва уларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида»ги қонуни. Т., 1999.

Ўзбекистон Судлар тўғрисида»ги қонуни (янги таҳрири). Т.: Адолат, 2001.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Суд ҳокимияти тўғрисида»ги қарори. 1996 й. 20 декабрь.

“Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида“ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарори 2000. 15 сентябр. № 21.

III. МАХСУС АДАБИЁТЛАР:

1. Абдумажидов Г. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар: ҳуқуқий нормаларни ривожлантириш. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2000, - № 1.
2. Адаменко В.Д. Сухность и предметъ захитъ обвиняемого. Томск., 1983.
3. Коллектив авторов. Адвокатская деятельность в Республике Узбекистан. В двух томах. –Т.:Консаудитинформ, 2007.
4. Азнауров. Э. Адвокат-всегда захитник. // Адвокат. Т., 2000. №2.
5. Бойков А.Д. Этика профессиональной захитъ по уголовнъм делам. М., 1978.
6. Большаков М.И. Обязательное участия захитника в уголовном процессе. Учебное пособие. -М., 1997.
7. Васильев В.Н. Некоторѳе вопросѳ захитъ по уголовнъм делам. // Гос. и право. 1995., № 4.
8. Владимиров И. Захита по делам о несовершеннолетних // Сов. юстиция, 1983. №12.
9. Вўдоя М.М. Функция захитъ в советском уголовном процессе в сборнике в помохъ адвокату. Краснодар, 1972.
10. Гуткин И.М. Участие захитника на предварительном следствии уголовном процессе. // Правоведение 1993.
11. Даньшина Л.И. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование в уголовном процессе. – М.: Экзамен, 2003.
12. Жиноят процесси: Дарслик. Умумий қисм. /Доцент З.Ф.Иногамжанова умумий тахрири остида. Т.: Янги авлод, 2002.

13. Жиноят процесси: Дарслик. Махсус қисм. /Доцент З.Ф.Иногамжанова умумий тахрири остида. Т.: ТДЮИ, 2003.

14. Зинатулин З.З. Общие проблемѣ обвинения и защитѣ по уголовнѣм делам. Ижевск. 1989.

15. Игнатов С.Д. Адвокат-субъект профессиональной защитѣ. //Адвокатская практика. 1999., № 1-2.

16. Ларин А. М. Особенности участия защитника в уголовном судопроизводстве. // Гос. и право. 1994. № 3.

17. Милова И.Е. Участие адвоката-защитника в собирании доказательств на предварительном следствии. М. 1999.

18. Муаллифлар жамаоиси. Ўзбекистон Республикасининг жиноят процессуал кодексига шархлар. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Т., «Адолат», 2000.

19. Перлов Г.П. Надзорное производство в уголовном процессе М.1974.

20. Рѣжаков А.П. Субъектѣ уголовного процесса. М., 1996.

21. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Правоохранительнѣе органѣ. Учебник. -Т.: ТДЮИ, 2003,

22. Рѣзиева Н. Адвокатнинг ҳимоя нутқи ҳақида мулоҳазалар. //Адвокат, 2003. №1.

23. Салихов. Б. Судебно-правовая защита права и свобод граждан в отношении с государственнѣми органами и должностнѣми лицами. // Адвокат. Т., 2000. №2.

24. Саломов Б. Ўзбекистонда адвокатлик фаолияти. Т., Адолат. 2000.

25. Саломов Б. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда адвокатуранинг роли. // Инсон ҳуқуқларини суд ва суддан ташқарида ҳимоя қилиш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. Т.: ТДЮИ, 2005.

26. Саломов. Б. Шахсий ва оилавий адвокат ёллаш тартиби. // Адвокат, Т., 2000. № 2.
27. Саркисянц Г.П. Захитник в уголовном процессе. Т. Ўзбекистан. 1971.
28. Саркисянц Г.П. Участие захитника в суде первой инстанции. Т. 1965.
29. Стецовский Ю.И. Адвокат в уголовном судопроизводстве. М. 1989.
30. Стецовский Ю.И. Уголовно-процессуальная деятельность захитника. М., 1982.
31. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционнўй принцип обеспечения обвиняемому права на захиту. М., 1988.
32. Синайский Э.Д. Некоторўе проблемў адвокатской деятельности. Киев, 1989.
33. Строгович М. С. Теория судебнўх доказательств. М., Наука. 1991.
34. Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида эҳтиет чораларининг кўллашнинг муаммолари: Монография. - Т.: Адолат, 2005.
35. Тухташева У.А. Жиноят процессида апелляция: Ўқув кўлланмаси. / Ю.ф.д., проф. М.Х.Рустамбаев тахрири остида. –Т.: ТДЮИ, 2004.
36. Фаткуллин Ф.Н., Зинатуллин З.З., Аврах Я.С. Обвинение и захита по уголовному делу. Казань, 1976.
37. Шарофутдинов А.О. Энг муҳими-ҳимоя ҳуқуқи // Адвокат. 2003. № 2.
38. Шаповалова Г. И. Залог – как мера пресечения: Автореф. Дисс... канд. юрид. наук. – Красноярск: 2001

IV. АМАЛИЕТ МАТЕРИАЛЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий судининг жорий архиви. 2005 йил.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг жорий архиви. 2005 йил.

Тошкент шаҳар жиноят ишлари бўйича судининг жорий архиви. 2006 йил.

Тошкент шаҳар жиноят ишлари бўйича суди материаллари архиви. 2006 йил.